

MAGYAR ZOLTÁN

A MAGYAR TÖRTÉNETI MONDÁK KATALOGIZÁLÁSÁNAK KÉRDÉSEI

I. KATALOGIZÁLÁSI KÍSÉRLETEK A TÖRTÉNETIMONDA-KUTATÁSBAN

NEMZETKÖZI ELŐZMÉNYEK

A mintegy kétszáz éves múltra visszatekintő európai mondakutatásban a Grimm testvérek nevezetes gyűjteményének (*Deutsche Sagen*) bevezetőjében olvasható meghatározás¹ az első olyan fogódzó, amelyhez érdemes visszanyúlunk. Ugyanitt a monda műfaját a szerzők közelebbről is meghatározták azzal, hogy azt két, markánsan különálló csoportra: történeti, illetve helyi mondákra osztották. E tipizáló terminológia az irodalmi-kultúrtörténeti műveltségben és a folklorisztikában lényegében a 20. század hatvanas éveitől általánosan elfogadottá lett, így a későbbiekben említendő magyar kutatók is átvették – jórészt a német tudományossággal való szoros kapcsolat következtében. A 19. század azonban még jól láthatóan a nemzeti eposzok, nemzeti mitológiák megalkotásának, rekonstruálásának a jegyében telt el, kevés teret hagyva a nagyívű epikus konstrukciókkal nem rendelkező monda (történeti monda) közelebbi meghatározásának, vizsgálatának. Ez a felfokozott várakozás a magyarázata annak, hogy – miként FERENCZI Imre oly találóan fogalmaz – „egyfajta desilluzio lopakodott a kutatók tudatába, mintha a »szép« költészethez fűzött remények túlzottak lettek volna. Valóban túlzott volt a romantikus eszmékből táplálkozó remény, de szerencsétlenségre nem revízió következett, amely a nép történeti tudatának alaposabb megismerését tűzi ki célul, hanem a néphagyomány forrásértékének lebecsülése.”² És ez – sajnos – kihatott a még széles körben élő mondák, történeti mondák gyűjtésére is.

Igazából még magának a monda műfajának pontos meghatározása sem történt meg ez idáig, amit ment és magyaráz e műfaj komplexitása és más, rokon műfajoktól való elhatárolásának problematikája. Herman BAUSINGER találó definíciója szerint „a monda formáját az a szellemi tevékenység határozza meg, amelyben a világ külső és belső részekre, hazára, e világra és túlvilágra osztható. A mondákban olyan szellemi tevékenység fejeződik ki, amely az említett területek határainál őrököl, hogy a kívülálló dolgok, az idegen világ, a kiszol-

¹ GRIMM testvérek 1956. 7: „Das Märchen ist poetischer, die Sage historischer.” Első kiadása: 1816.

² FERENCZI 1966. 61.

gálatottság, a túlvilág, a »Másik« ne merüljön feledésbe a sajátjának érzett területen sem – ám ugyanakkor az utóbbit se pusztíthassák el a túlvilági erők.³ Konkrétabban fogalmazva: a történeti mondák olyan elbeszélések, amelyeknek háttérben valóságos (megtörtént vagy megtörténtnek hitt) esemény vagy valamilyen magyarázatot igénylő tárgy áll. Tehát „mindig kérdésre adott felelet” – miként tőle függetlenül egy másik, magyar kutató is fogalmaz.⁴ HONTI János a fenti megállapítás értelmében három fő okát jelölte meg a helyi mondák kialakulásának. Egyrészt alapítási-eredetmagyarázó hagyományként az egyes természeti objektumok kialakulásával kapcsolatos válaszokat, továbbá a „helyek” azon közvetlenebb vonatkozásait, hogy miről nevezetes egy-egy adott hely, illetve azon népi magyarázatot, hogy ott mi történhetett volna.⁵

VON SYDOW találó megfigyelése, hogy a monda egyik lényegi műfaji sajátossága az, hogy egy konkrét, megtörtént vagy megtörténtnek feltételezett esetből tipikus narratívát hoz létre.⁶ Jól látható, hogy a kulcsfogalom csaknem minden definícióban és elméleti megközelítésben az a *valóságmag*, melyre reflektál a környezet, a társadalmi közeg és persze az a teremtő képzelet, mely más műfajok alkotásainak is éltetője, életre hívója. Tehát egy, a népi és nemzeti műveltségbe erősen beágyazódott műfajról van szó, még akkor is, ha meghatározó benne (jellemzően e költői felépítmény mikroegységeiben) az internacionális folklórelemek aránya. Nem véletlen tehát, hogy Stith THOMPSON *Motif-Index*ét leszámítva eddig jobbra csak nemzeti mondakatalógusok készültek el, állíthatok össze.

A mondakatalogizálás nemzetközi folklorisztikában kimutatható első kísérletei az úgynevezett *finn iskolához* köthetők (a mondák tipizálásához bevezetve a típus és a motívum fogalmát). Elsőként Antti AARNE rendszerezte a finn, majd az észti történeti mondákat,⁷ utóbb Lauri SIMONSUURI adott teljesebb áttekintést a finn történeti mondaanyagáról.⁸ QVIGSTAD a lapp, LOORITS a lív, SINNINGHE a holland (németalföldi) mondaanyagot vázolta fel még a 20. század első felében.⁹ Ezek a *Folklore Felows Communications* sorozat köteteiként megjelent rendszerezési kísérletek, valamint egyéb, zömmel a múlt század derekán publikált néprajzi és művelődéstörténeti munkák¹⁰ azonban még magukon viselték a műfajjal szorosan összefüggő fogalmak tisztázatlanságát, a katalogizáláshoz szükséges szövegbázis kiépítetlenségét, legfőbb hiányosságuk

³ BAUSINGER 1982. 32–33.

⁴ HONTI 1962. 200.

⁵ Uo. 201–202.

⁶ VON SYDOW 1948. 74–75.

⁷ AARNE 1912; 1918.

⁸ SIMONSUURI 1961.

⁹ QVIGSTAD 1925; LOORITS 1926; SINNINGHE 1943; 1970.

¹⁰ *Finlands Svenska Folkdikting*. II., 1931; POLÍVKA 1923–1931; BALYS 1936; HÖTTGES 1937; ROTUNDA 1942; KELLER 1949; CROSS 1952; TREKNER 1958; ALLEN WOODS 1959.

pedig abból adódott, hogy szerzőik a meserendszerezés mintájára (s mintegy annak függelékéeként) próbálták megalkotni műveiket, az egyedüli rendszerezési elvnek a típust téve meg.

A jelzett, szórványos területi és bizonyos kartográfiai rendszerezéseket követően az 1960-as évekre mind több európai ország folklórkutatóiban vetődött fel a nemzeti, illetve nemzetközi mondakatalógusok igénye. Leginkább azért, mert a módszeres gyűjtések eredményeként több tudományos intézményben is (a Finn Irodalmi Társaság Folklór Archívuma, a marburgi Közép-Európai Néprajzi Intézet anyaga, a berlini Német Néprajzi Intézet gyűjteménye stb.) gazdag szövegbázis állt össze. Az új és határokon átívelő rendszerezési elvek, gyakorlati fogódzók megalkotásán túl az a cél vezette a kutatókat, hogy végre plasztikusan láthatóvá váljék az egyes nemzetek mondaanyaga, azok jellege, a különféle típusok és motívumok elterjedtsége – miáltal távlati célként a nemzeti katalógusok segítségével összeállíthatóvá válna egy európai vagy még szélesebb körű típusmutató.

Mindezen kérdések már az International Society for Folk-Narrative Research (a továbbiakban: ISFNR) 1962-es antwerpeni alakuló ülésén is központi témaként szerepeltek. A megjelent kutatók általában elvetették a CHRISTIANSEN által használt számrendszert,¹¹ s TILLHAGEN javaslata¹² sem látszott megvalósíthatónak. A bloomingtoni W. E. ROBERTS azt vetette fel, hogy a Stith THOMPSON-féle *Motif-Index* lehetne az alkalmas alap a mondakatalógus kialakítására – ez ellen viszont maga THOMPSON tiltakozott, jelezvén, hogy az általa használt rendszerezési gyakorlat csupán a mondák és más népköltészeti műfajok alkotórészeinek regisztrálására alkalmas.¹³ E konferencián részt vevő kutatók végül is abban jutottak közös nevezőre, hogy a készülő nemzeti katalógusok csakis letisztult, jól meghatározható típusokat (fabulatokat) tartalmazhatnak, az olyan népköltészeti alkotásokat, melyekről az AARNE–THOMPSON-féle mesekatalógus mintájára vázlatok, szűzsék készíthetők.¹⁴ E tervzet szerint viszont nem alkották volna a majdani rendszerezések részét sem a memoratok (tehát a többé-kevésbé megkomponált élményelbeszélések), sem az egymotívu-

¹¹ CHRISTIANSEN 1958. A norvég kutató a mondák katalogizálását a számozásban a népmeseanyag rendszerezése szerint, annak folytatásaként képzelte el.

¹² AT: mese, BT: monda, CT: ballada.

¹³ DÉGH 1963. 126. E tanácskozáson a mondarendszerezést érintő további előadások is elhangzottak: K. C. PEETERS (Antwerpen) a flamand mondaanyag rendszerezésének lehetőségeit vázolta fel, Ina-Maria GREVERUS a marburgi Közép-európai Néprajzi Intézet (lásd még: uő. 1963. 78–85.), míg Gisela BURDE-SCHNEIDEWIND a berlini Német Néprajzi Intézet vonatkozó anyagát ismertette. BODKER és TILLHAGEN a skandináv regionális katalógus kérdéseiről, WAYLAND D. Hand (Los Angeles) az észak-amerikai mondakincs számbavételéről szólt, míg SIMONSUURI (Helsinki) a finn mondák újabb áttekintéséről, SINNINGHE pedig a holland katalógus új, javított és bővített kiadásáról tartott előadást.

¹⁴ Uo.

mos mondák, illetve a klasszikus, internacionális folklórmotívumok. Könnyen belátható, hogy e végtelenen szűkítő érvényű ajánlás (mely lényegében még a század első felének katalógizálási törekvéseit tükrözte) miért nem került át a gyakorlatba.¹⁵

Az ISFNR következő, 1963-as budapesti tanácskozásán fő napirendi pontként továbbra is a monda műfaja, jelesül a nemzetközi mondakatalógus kérdése szerepelt. A kongresszus résztvevői körében nagy érdeklődést keltettek – DÖMÖTÖR Tekla *Ethnographia*-beli beszámolója szerint – a kelet-közép-európai országokból érkezett kutatók előadásai, minthogy azok még széleskörűen gyűjthető, élő és kiterjedt mondaanyagról számoltak be, ami egyben azt a lehetőséget is felvillantotta, hogy ezen országokban még a mondák társadalmi szerepére, alakulásukra, az előadókra vonatkozó megfigyelések, kutatások is elvégezhetők.¹⁶ E budapesti tanácskozás fő eredménye az volt, hogy immár konkrét tervezetek kidolgozására is sor került: a résztvevők egyetértettek abban, hogy a nemzetközi katalógus a regionális és nemzeti rendszerezési munkálatok során szerzett tapasztalatokon alapul majd, lehetőséget biztosítva ezáltal a nemzetközi párhuzamok, vándormotívumok, illetve az etnikus specifikumok kimutatására. A javaslat, melyet egy kijelölt bizottság dolgozott ki, csak a fő tematikai egységeket vázolta fel, az alcsoportokat viszont nem határozták meg,

¹⁵ A fő ok nyilvánvalóan az volt, hogy a korábbi – a különféle mondai alműfajokat végtelenen szerepeltető – katalógusok, típus- és motívummutatók nem a népköltészet variálódó, változásban lévő élő szövegét rögzítették, hanem csak az abból leszűrt, mondhatni „desztillált” típusokat.

¹⁶ DÖMÖTÖR 1964. 166. E nemzeti mondagyűjtésekről és rendszerezési kezdeményezésekről szóló hozzászólások közül érdemes kiemelni Oldřich SIROVÁTKA (Brno), B. N. PUTILOV (Leningrád), Zvetana ROMANSKA (Szófia) és Corneliu BĂRBULESCU (Bukarest) előadását. A már az antwerpeni ülésen is részt vettek közül Ina-Maria GREVERUS a marburgi Zentralarchiv für Volkserzählung készülő katalógusáról szól, az ír Seán O'SÚILLEABHÁIN (Dublin) az Ír Folklór Bizottság mondagyűjtő és rendszerező tevékenységéről; a német BURDE-SCHNEIDEWIND és a finn SIMONSUURI a történeti mondák katalógizálásának kérdéseiről, az Egyesült Államokból érkezett HAND a típusok különféle szereplőkhöz kapcsolódásának lehetőségeiről, míg az antwerpeni PEETERS professzor arról, hogy a mondarendszerezés során hasznos segédeszköz lehet a kartográfiai módszer, Carl-Herman TILLHAGEN (Stockholm) pedig arra a nem mindig nyilvánvaló evidenciára hívta fel a figyelmet, hogy a katalóguskészítés nem a mondakutatások végcélja, „csupán” a kutatásokhoz nélkülözhetetlen gyakorlati segédeszköz. A kongresszus előadásainak válogatását publikált formában lásd: *Acta Ethnographica*, 1964. 7–131. Itt említendőek még K. V. ČISTOV, DÉGH Linda és Lauri HONKO mondai tárgyú előadásai, melyek a VII. Nemzetközi Néprajzi és Etnológiai Kongresszuson (Moszkva, 1964: Zur Frage der Klassifikationsprinzipien der Prosa-Volksdichtung), illetve az ISFNR IV. nemzetközi konferenciáján (Athén, 1964) hangzottak el. Lásd: IV. International Congress for Folk-Narrative Research in Athens. Lectures. Athens, 1965. 77–87; 168–173.

lehetőséget adva arra, hogy azokat a helyi jegyeknek és törvényszerűségeknek megfelelően a nemzeti és regionális katalógusok készítői maguk dolgozzák majd ki. A kongresszus az alábbi főbb csoportokat határozta meg a nemzetközi mondaanyag tekintetében:

I. Eredetmagyarázó (aitiológiai) és a végső dolgokkal foglalkozó (esztrológiai) mondák

II. Történeti és kultúrtörténeti mondák

A. Emberi létesítmények és kultúrjavak keletkezése

B. Helyekhez fűződő mondák

C. Östörténeti mondák

D. Háborúk és katasztrófák

E. Kiemelkedő személyek

F. A fennálló rend megsértésével kapcsolatos mondák

III. Természetfeletti lények és erők (mitikus mondák)

IV. Vallásos legendák. Istenekről és hősökről szóló mitikus mondák

A harmadik csoportba sorolt hiedelemmondák tekintetében 16 egységet alakítottak ki, s leginkább ez a csoport mondható sikeresnek, hiszen utóbb több nemzeti katalógus e tematizálás szerint épült fel, köztük a BIHARI Anna-féle magyar is.¹⁷ E tanulmány szempontjából azonban a második csoport érdemel elsősorban figyelmet, a történeti és helyi (kultúrtörténeti) mondák azon beosztása, mely azonban eddig nem igazán talált követőkre. Hogy a magyar anyag kapcsán miért nem, arra a későbbiekben még részletesen kitérünk, itt mindenesetre annyit szükséges előrebocsátani, hogy e nemzetközi beosztás a magyar mondaanyag rendszerezésére már csak azért sem alkalmas, mert a megjelölt hat tematikai csoportból másfél a honi mondák esetében légtüres térbe hatol, nem releváns.

A budapesti konferencia utáni bő egy évtizedben jól láthatóan megpezsdült a nemzetközi folklórisztikán belül a mondarendszerezés, mondakutatás, a tervezett katalógusoknak azonban csak a töredéke készült el. Mindazonáltal érdemes számba venni a jelentősebb ilyen publikációkat, kutatási eredményeket. A történeti mondák vonatkozásában is használható az az exemplumkatalógus, mely a középkori vallásos elbeszéléseket rendszerezi,¹⁸ valamint a kora izlandi irodalom motívumindexe.¹⁹ Hasonló munkák készültek az óir irodalom vonatkozásában is,²⁰ mintegy alapjául szolgálva az FFC-sorozat egyik legújabb, fi-

¹⁷ BIHARI 1980.

¹⁸ TUBACH 1969. A spanyol középkori exemplumokhoz lásd: KELLER 1949.

¹⁹ BOBERG 1966. Hasonlóképpen középkori epikát rendszereznek: BORDMAN 1963; KENNEDY 1966; SMITH 1980.

²⁰ Több kiadást is megélt CROSS 1952; 1969; BUTTERWORTH 1955. Mellette lásd még: O'SÚILLEABHÁIN-CHRISTIANSEN 1963. (Főként meséket tartalmaz.)

gyelemreméltó kötetének, mely a kora ír szentek legendáriumainak motívumrendszerét elemzi.²¹ A szövegfolklor-kutatásban mindig is élen járó finn iskola zömmel az ISFNR kategóriáit átvéve rendszerezte a nemzeti történeti és helyi mondaanyagot,²² azt néhány éven belül a vallásos tárgyú népi elbeszélésekkel is kibővítve,²³ amely azonban csak a Finn Irodalmi Társaság Folklor Archívumának alapján vette számba a vonatkozó narratívákat. A finn történeti mondák átfogó rendszerezését végül is korábbi munkáinak kiteljesítéseként Lauri SIMONSUURI végezte el,²⁴ melyben a történeti mondák részeként értelmezte a helyi mondákat, ami a magyar kutatók számára is követendő példa lehet. Legújabbán pedig elkészült a finn hiedelemmondák teljességre törekvő katalógusa is,²⁵ javarészt ugyancsak az ISFNR ajánlásait követve.

A balti népek körében kivált a litván folklorisztika jeleskedik a szövegfolklor gyűjtésében, feldolgozásában, rendszerezésében. Jonas BALYS úttörő munkáját már említettük; az ő nyomdokain haladva további típusmutatók is készültek, szerepeltetve a rendszerezett anyagban a történeti és helyi mondákat is.²⁶ Mondagyűjteménnyel elegyes katalógusokat jelentettek meg észt és lett kutatók,²⁷ s kivált az átfogó, reprezentatív válogatás okán említendő a német Will-Erich PEUCKART és az osztrák Leander PETZOLDT gyűjteményes mondatetei. A német mondatutató a budapesti kongresszus után néhány évvel ugyancsak megkezdte összeállítani a maga nemzeti mondatkatalógusát,²⁸ s tudomásunk van arról, hogy az osztrák mondaanyag rendezése terén szintén történtek már lépések.²⁹

A magyarsággal szomszédos népek sok tekintetben ugyancsak előttünk járnak a mondarendszerezést illetően. Itt elsősorban a gazdag folkloradattárakkal rendelkező román eredményekre érdemes felhívni a figyelmet.³⁰ A szlovák népi prózát két kötetben Viera GAŠPARIKOVÁ rendszerezte, külön is kitérve a szlovák

²¹ BRAY 1992.

²² RAUSMAA 1969.

²³ RAUSMAA–ROKALA 1973.

²⁴ SIMONSUURI 1984.

²⁵ JAUHAINEN 1998.

²⁶ BALYS 1936; ARAJS–MEDNE 1977; KERBELYTÉ 1973; 1999.

²⁷ LAUGASTE–LIIV–NORMANN 1963; 1970; NEULAND 1981.

²⁸ BURDE–SCHNEIDEWIND–GREVERUS 1967; MÜLLER 1967.

²⁹ Elfriede MOSER-RATH dolgozott rajta, Leander PETZOLDT korábbi munkáit is felhasználva. Újabbán az innsbrucki néprajz tanszék vezetőjeként Ingo SCHNEIDER kapcsolódott e mondarendszerezési munkálatokba – igaz, inkább csak a tiroli hiedelemmonda repertoárra, azon belül is a már felgyűjtött szövegekre, illetve a mai mondákra alapozva munkáját. A kortárs mondatutató eredményeihez lásd többek között Dan Ben AMOS, C. Shojaei KAWAN, Anna-Leena SUKALA és DĚGH Linda legújabb munkáit.

³⁰ BRILL 1966; 1967; 1981.

betyármondák tipológiájára,³¹ s a nemzeti mondaanyagot számba vevő mutatók összeállítását a cseh,³² a lengyel,³³ valamint a délszláv³⁴ folklor-kutatás is megkezdte. Európán túlra tekintve tudomásunk van héber, japán, indiai, polinéz, továbbá észak- és közép-amerikai motívumindexekről,³⁵ s napjaink történetimonda-kutatásaiba, a különféle mondarendszerezési munkálatokba nyújtott betekintést az ISFNR 9., budapesti kongresszusa (1989), illetve az előadások anyagából összeállított két vastkos kötet.³⁶ Mindezek a felsorolt munkák azonban elsősorban „csak” a nagyvilág, illetve Európa más nemzetekéinek, vagy más-ként fogalmazva: a nemzetközi folklorisztikának az eredményei, melyek azonban leginkább csak iránymutatásra alkalmasak – egy magyar történetimonda-katalógus megalkotásához konkrét mintákat nem, mindössze kapcsolódási pontokat, bizonyos internacionális párhuzamokat kínálhatnak, magát a rendszert, e csodálatos és egyedi felépítményt azonban jórészt e külföldi példák elhagyásával, a belső összefüggések feltárásával alkothatjuk csak meg.

MAGYAR MONDARENSZEREZÉSI TERVEZETEK

A különféle mondatefiníciók és a műfaj meghatározásának kérdései át- meg át- szövik a műfaj honi száz-százötven éves kutatástörténetét. Az első gyűjtők és kutatók, de még SOLYMOSSY Sándor is *A magyarság néprajza* harmadik kötetében, a Grimm testvérek által kialakított terminológiát követték, illetve már igen korán felfigyeltek a narratív formát öltött babonás hiedelmeknek a klasszikus

³¹ GAŠPARIKOVÁ 1991. 1988. 91–92. Tudomásom szerint a Szlovák Néprajzi Intézet hatalmas archívuma alapján a történeti mondák önálló katalógizálása is folyamatban van Haná Hlůsková jóvoltából.

³² KLIMOVÁ-PICHNOVÁ 1963.

³³ KRZYŻANOWSKI 1965.

³⁴ KRSTIĆ 1984.

³⁵ Lásd: VOIGT 1980. 648. Továbbá: IKEDA 1971; GRANGER 1977; KIRTLEY 1980; ALLAN WOODS 1959; TURNER 1970; ROBE 1971; JASON 1989. 59–65; TATUM 2000.

³⁶ Artes Populares 16–17. 1995. A tárgyalt műfajjal kapcsolatos fontosabb tanulmányok szerzői: James Wesley CHILDERS, DÖMÖTÖR Ákos, Bill ELLIS, Sylvia GRIDER, Elissa R. HENKEN, Haná HLÓSKOVÁ, Henni ILOMÁKI, Margaret MACKAY, NAGY Ilona, Leea VIRTANEN, Rainer WEHSE. Az ISFNR következő, innsbrucki konferenciájának előadásait lásd: *Folk Narrative and World View*, 1992. A különféle nemzeti és nemzetközi típus- és motívummutatókról részletes áttekintést nyújt: AZZOLINA 1987. Itt szeretném megjegyezni, hogy a fenti rövid áttekintés közel sem a teljesség igényével készült, s legfeljebb érintőlegesen tartalmazza a népi epika rendszerezése terén legelőbb eredményt femutató különféle mesekatalógusokat. Itt jegyzendő meg, hogy a göttingeni Hans-Jörg UTHER jóvoltából elkészült a nemzetközi AaTh-katalógus bővített és több ponton revideált változata.

szerkezetű meséktől, mondáktól („regéktől”) eltérő voltára.³⁷ Akár jelzés értékűnek is felfogható, hogy a korábbi igen vegyes terminológia (lásd: babonás történet stb.) helyett csak BALASSA Iván karcsai mondagyűjteményének megjelenése után³⁸ honosodott meg a magyar folklorisztikai szakzsargonban a *hiedelemmonda*, miként a történeti és helyi mondák megjelölésében maga a *monda* megnevezés is csak az utóbbi ötven évben szorította ki a 19. században még általánosan használt *rege* terminust.

A magyar történeti mondák rendszerezésére az első – s máig igazából az egyetlen tényleges – kísérlet SZENDREY Zsigmond nevéhez fűződik, aki az általa szerkesztett *Ethnographia* lapjain az 1920-as években a történeti korszakokat követve csoportosította a magyar történelmi eseményekhez és személyekhez fűződő narratív hagyományokat.³⁹ A rendszerezés alapjául szolgáló csaknem 5000 tételes archívum⁴⁰ jelentős részben felölelte a különféle publikációkban 1920-ig megjelent vonatkozó folklórányagot, recens gyűjtést, hiteles gyűjtést azonban alig találunk közöttük. E gyűjtemény fő érdeme a határműfajokra is kiterjedő figyelme, interdiszciplinaritása (amit azonban meglepő módon egyes folkloristák éppen a szemére vetettek⁴¹), SZENDREY kiváló rendszerező képessége, valamint az, hogy az általa kialakított csoportokat, példákat minden esetben annotálta. Ez azonban csupán kutatói alaposságnak tekinthető, mondhatni természetes igény az ilyen jellegű munkákkal szemben, s független attól a tényről, hogy e kronologikus felsorolás a népi történelemismeretbe engedett ugyan bizonyos bepillantást, magát a történeti mondák rendszerét azonban nem tárta fel. Érezhette ezt maga SZENDREY is, hiszen egy 1922-ben publikált közleményében az általa meghatározónak tartott „főbb típusok és tipikus motívumok” vázlatát is közreadta:

- I. Helységalapítási mondák
- II. Községnév-magyarázó mondák
- III. Családnév-magyarázó mondák
- IV. Címermondák
- V. Birtokszerző mondák
- VI. Kincsmondák
- VII. Történelmi mondák
- VIII. Mátyás-mondák
- IX. Halom-mondák

³⁷ TÖRÖK 1872. 503; KÁLMÁNY 1882. II. 216; SOLYMOSSY 1935. 187–188; BERZE NAGY 1940. I. XXII.

³⁸ BALASSA 1963.

³⁹ SZENDREY 1923–1924. 143–149; 1925. 48–53; 1926. 29–35, 78–86, 132–138, 183–187; 1927. 193–198.

⁴⁰ Lásd a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában: ltsz. 6367.

⁴¹ Lásd: DOBOS 1970. 97; LANDGRAF 1993. 51.

- X. Kővé válás
- XI. Forrás-mondák
- XII. Vegyes típusok.⁴²

Nos, első ránézésre is jól látható, hogy többé-kevésbé véletlenszerű és esetleges csoportosításokról van szó. Jól példázza ezt, hogy e rendszerezésben a Mátyás királyhoz fűződő történetek vagy a családnév-magyarázó mondák éppen olyan egységet alkotnak, mint például az ún. történeti mondák. E gondolatkísérlet úttörő volta azonban felmentésre készítet a különféle jogos kifogások alól, hiszen létező erényei is szép számmal vannak: így a már a SZENDREY-archívum kapcsán is említett progresszív interdiszciplinaritás, a kutatói szemlélet azon attitűdje, amely a rendszerezés során nyitott a különféle félnépi, illetve műveltségi hatást is tükröző (lásd: krónikák, legendairodalom) alkotások felé, továbbá azon mondai alműfajok és népköltészeti határterületek irányába, melyek a kincsmondákban, bűn és bűnhődés típusú történetekben, legendákban, legendamesékben, novellamesékben stb. fogalmazódtak meg. Továbbmutató elemként emelhetjük ki azt is, hogy ezen munkája végén SZENDREY a jelzett történeti mondákban megmutatkozó típus- (illetve motívum-) kapcsolatokra hozott fel szemléletes példákat, a narratívák strukturális szerveződésébe engedve bepillantást, a lehetséges típusmutató számára ezáltal több hasznos megfigyélést is téve – átfogó mondatakatalógus megalkotására azonban egy ilyen fajta megoldás sem igazán alkalmas.

E megkezdett munkát SZENDREY nem folytatta tovább, s az 1930-as évekre figyelme mindinkább az ugyancsak torzóban maradt *Babonaszótár* elkészítése felé fordult. A történeti mondák gyűjtése, kutatása pedig néhány évtizedre ismét hozzáértő és elkötelezett szakember nélkül maradt. Egészen az 1960-as évek elejéig, mikor is BALASSA Iván karcsai gyűjteménye, valamint az ISFNR budapesti kongresszusa követendő példát és szakmai kihívást jelentő célokat egyaránt felmutatott a honi folkloristák előtt. A SZENDREY által elejtett szálát DOBOS Ilona vette fel újra, sőt még az évtizedek távolából is jól érzékelhető lelkesedéssel vetette bele magát a történeti tudat, a történeti mondák szövegeinek gyűjtésébe, vizsgálatába. Ennek során az 1960-as években mintegy két és fél ezer vonatkozó szöveget jegyzett fel az ország különféle vidékein (jórészt Észak-Magyarországon),⁴³ leginkább a katalógizáláshoz elengedhetetlenül szükséges, ám alig létező adatbázis gyarapítása érdekében. Mondakatalógizálási elképzeléseit SZENDREY-hez hasonlóan az *Ethnographia* hasábjain adta közre,⁴⁴ s jóllehet e munkája teljes elkészültét 1970 végére ígérte, két alcsoport (alapítási mondák, háborúk) vázlatos kialakításán túl több végül is nem készült

⁴² SZENDREY 1922. 45–61.

⁴³ Lásd: DOBOS 1971; 1988. Gyűjtései a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában, valamint az MTA Néprajzi Kutatóintézete Monda Archivumában lelhetők fel.

⁴⁴ Uő. 1970.

el belőle. Ennek oka részint az volt, hogy egy ilyen katalógus készítése során az adott műfaj csaknem minden problémájával kénytelen megbirkózni kutatója (folklorizáció és az eredetiség mértéke a különféle szövegekben, típuskapcsolódások és műfaji átmenetek kérdése, földrajzi elterjedés, motívumvándorlás, történeti tagolódás stb.), s bizonyára szembesülni volt kénytelen azzal is, hogy az általa ismert 3-7000 szöveggel ellentétben nagyságrendekkel nagyobb anyag lappang a különféle írott forrásokban és archívumokban, illetve a még élő szó-hagyományban, a „terepen”. S nem utolsósorban bizonyára számára is nyilvánvalóvá vált, hogy az a rendszer, melyet az ISFNR 1963-ban kialakított, és amely alapján a magyar történetimonda-katalógust ő maga is elképzelve, csak részben működőképes konstrukció. Az elmúlt évtizedben a DOBOS-hagyaték kezelőjeként LANDGRAF Ildikó kapcsolódott be a mondaarchívum kiépítésének munkálataiba, valamint a katalógizálással kapcsolatos törekvésekbe, eddigi publikációi azonban egyelőre csak a felmerülő problémák felvetéséig jutottak el,⁴⁵ ám releváns választ, megoldási javaslatot nem adtak az itt felmerülő kérdésekre.

Minden jel szerint tehát a magyar történetimonda-anyag rendszerbe foglalása – az örvendetesen gyarapodó „nyersanyag” ellenére – egy helyben vesztgel.

Mielőtt azonban a katalógizálás elméleti problémáit számba venném, és a lehetséges megoldást felvázolnám, érdemes a magyar szövegfolklor egyéb területein folyó munkálatokra is futó pillantást vetni. A már tizenkettedik köteténél járó *Magyar Népmese Katalógus* nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő munka (sőt, véleményem szerint az volt már a BERZE NAGY János-féle első kísérlet is⁴⁶), mindazonáltal korántsem tökéletes,⁴⁷ s a jövő népmesekutatóinak a feladata, hogy az egyes kötetek közötti disszonanciát feloldva, egységes, immár végleges szövegbázison nyugvó kézikönyvsorozatot hozzanak létre. Szintén európai rangot vívott ki az a szűk merítésű, ám annál alaposabb munka, mely a magyar protestáns exemplumokat foglalta rendszerbe.⁴⁸

A mondák terén a legtöbb eredményt a hiedelemkutatók könyvelhetik el. E munkálatok szintén a már sokat emlegetett 1963-as tudományos tanácskozást követően gyorsultak fel, s KÖRNER Tamás mint a téma első „felelőse” jó rendszerező készséggel és problémamegoldó képességgel tette meg az első lépéseket e téren. Így elsősorban arra igyekezett helyezni a hangsúlyt, ami az egész magyar anyagra jellemző, ám ugyanakkor mégis magyar specifikumként jelenik meg: kimutatva, hogy a magyar hiedelemmonda-anyagban meghatározó a „természetfeletti javakkal és erővel rendelkező emberekről” szóló mondák

⁴⁵ LANDGRAF 1993; 1995; 1998; 1999.

⁴⁶ BERZE NAGY 1957.

⁴⁷ Erre a tényre elsőként VOIGT Vilmos hívta fel figyelmet (1993. 167–180). Az *Ethnographia* ugyanezen lapszámában FARAGÓ József a magyar folklorisztikában máig aktuális tudományos feladatra: a magyar népballada-katalógus végleges megalkotását sürgette (1993. 157–166).

⁴⁸ DÓMÓTÖR 1991.

aránybeli döntő jelentősége, túlsúlya⁴⁹ – ez az összes hiedelemmonda mintegy 35%-a, míg például az Európában igen elterjedt vízi, erdei, házi démonokról szóló mondák a magyar anyagban alig 1%-ot tesznek ki. Mutatványként azonban mindössze a tündér-hiedelemkör, valamint a Halál és halottak-témakör került kidolgozásra,⁵⁰ s a teljes katalógus végül is csaknem egy évtizedes késéssel, BIHARI Anna jóvoltából állt össze,⁵¹ az ISFNR 1963-as ajánlásainak szellemében. Igaz, ez a rendszerezés is csak az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore Tanszéke archívumának mondaanyagát, valamint az ismert publikált anyag egy részét vette figyelembe, ez az oka, hogy ma már csaknem mégannyi típus, motívum, hiedelemalak számba vehető lenne, nem is beszélve a hiedelemmondák földrajzi elterjedését illusztráló, azóta előkerült vagy gyűjtött szövegek tömegeiről. A Pócs Éva vezette munkacsoport által kidolgozandó motívummutató, valamint az új, kétkötetes hiedelemmonda-katalógus megszerkesztése már remélhetőleg a teljes adatbázis felhasználásával történik majd, hasonlóképpen a NAGY Ilona által immár több évtizede gondozott, készülő eredetmagyarázó mondakatalógushoz,⁵² amely vélhetőleg néhány éven belül szintén olvasható lesz.

2. A KATALOGIZÁLÁS ELMÉLETI PROBLÉMÁI

A KATALOGIZÁLÁS MÓDSZERTANI ALAPJAI

A tudományos rendszerezés során az első, megkerülhetetlen és egyben minden bizonnyal a legfontosabb kérdés, hogy valójában milyen logikai rend alapján történjen is az. Az eddigi mondakatalógusok esetében, mint láttuk, több tartalmi kategória is felmerült, többnyire azonban – a mesekatalógusokhoz hasonlatosan – a *típus* volt az az esztétikai kategória, mely alapján a kísérletek történtek. E viszonylag stabil szerkezetű, több motívumot is tartalmazó, nagyobb területeken is elterjedt epikus konstrukció a műfajon belül a művészi általánosítás legmagasabb foka, mint VOIGT Vilmos fogalmaz: „a maga sajátos körülményei között éppen olyan teljes értékű alkotás, mint a hivatásos irodalomban az egyszer megtalált, megfogalmazott szöveg”.⁵³ Tehát letisztult, klasszikus költői anyag – s éppen ez a tulajdonsága tette vonzóvá a népművészet legmagasabb formáit kutatók előtt. Ráadásul viszonylag könnyen beazonosítható és jól rendszerezhető – számuk azonban valójában csekély, legalábbis ami a több-

⁴⁹ KÖRNER 1967. 283.

⁵⁰ Uő, 1970. A német mondakatalógus három évvel korábban publikált fejezete nyújtott mindehhez ösztönzést és konkrét mintát. Lásd: MÜLLER-RÖCHRICHT 1967.

⁵¹ BIHARI 1980.

⁵² Az előzetes ismertetések közül lásd: NAGY 1995. 592–597.

⁵³ VOIGT 1965. 213.

motívumos, nagyívű és nyelvhatárokra is átnyúló (vándor)mondákat illeti. Az esztétikai normákkal mért katalogizálás ugyan egy a lehetséges választások közül, célját azonban nem érheti el, ha szándékaink szerint a folklorizálódott népi történeti tudat, a történeti mondaanyag egészének leképezését kíséreljük meg.

A nemzetközi folklorisztika másik gyakori választása a *motívumok* alapján összeállított tipológia (index, mutató). Ennek a módszernek legnevezetesebb és legszínvonalasabb megvalósulása kétségkívül a Stith THOMPSON által összeállított *Motif-Index*. A motívum mint a típus egyik alkotóeleme a népi epikus alkotásokban a legkisebb tartalmi s még azonosítható elem, a valóság művészi elsajátításának legkisebb egysége (tulajdonság, állapot, mozzanat stb.). THOMPSON esetenként említi az elbeszélő motívumot is (*narrative motif*), mely azonban jellegében az előbbivel azonos, mindössze dinamikus állapotában (a történések részeként) világítja meg azt – a WESSELSKI és CHRISTIANSEN dolgozataiból ismert *filozófiai motívum* fogalma⁵⁴ pedig céljaink megvalósíthatóságától már igen messzire vezetne. Ráadásul e tartalmi-szerkezeti elem előfordulhat önállóan is (*egymotívumos mondatípus*), ami látszólag tovább bonyolítja a helyzetet.

Miként a téma elméleti kutatói között is megfigyelhető némi zavar a fogalmak tisztázásával kapcsolatban. VOIGT idézve: „a *motívum* csak a valóság kezdeti elsajátítása, alkalmi, helyhez kötött, nem nemzetközi, sőt még csak nem is nemzeti. Minden egyes kisebb közösségnek megvan a maga motívumkincse, amit az idegenek sokszor nem értenek. (...) Egy *típus* azonban más. (...) Jól megtalált formában csakhamar el is terjed (...), akár nemzetközi jellegűvé is válhat. A típus már maga szervezi a maga művészi anyagát, formába önti, tudatosan artisztikus jelenség.”⁵⁵ DOBOS Ilona ellenben éppen ellentétes következtésekre jutott; s az eddig megismert mondakincs alapján magam is úgy vélem, hogy éppen a legkisebb egység; a *motívum* az, amely az esetek többségében *nemzetközi*, „míg az ezekből szerveződő bonyolultabb *típus* az, amely helyi eseményekre, személyekre utalva *nemzeti* vagy *táji* jelleget ölt magára, tehát a *motívumnál* *lokálisabb*.”⁵⁶

Annyi előjáróban leszögezhető, hogy a készülő nemzeti és nemzetközi mondakatalógusokat a típusok és motívumok⁵⁷ felhasználásával lehet csak rendezni. Ezen alapkategóriák építőkövei fölé azonban még további, finom szövésű esztétikai háló is feszülhet, illetve kötőanyagként összetapaszthatja azokat: így említhetem a *mondaciklust*, mely leggyakrabban az egy személyhez fűződő mondák sorát takarja; a *típuscsoport* vagy *típuscsalád* kategóriáját,

⁵⁴ CHRISTIANSEN 1925. 7–10; WESSELSKI 1934. 234.

⁵⁵ VOIGT 1965. 215.

⁵⁶ DOBOS 1970. 107.

⁵⁷ Ez utóbbi lehetőségét már többször citált tanulmányában VOIGT elvetette (1965. 213, 216.), ám nem adott választ arra, hogy az így fehér foltokkal tarkított mondatérkép nyújthat-e legalább megközelítőleg teljes képet.

amely szintén egy nagyobb egység: az azonos szüzsé vagy alapeszme alapján valamiképpen összetartozó szövegek csoportja; sőt esetenként a mű művészi tárgyát megragadó *mondatéma* (*Sagenstoff*)⁵⁸ használata is jogos lehet – bár ez utóbbi a német tudományosságban honosodott meg, s inkább irodalmi értelemben használandó.

További lehetőség és egyben tudományos kérdés – mint ahogy az a hiedelemmondák katalogizálásánál is felmerült –, hogy a cselekmény vagy a mondában szereplő személyek köré szerveződjenek-e a csoportosítások alsóbb szintjei. A kérdésben állást foglaló kutatók többnyire a *cselekmény* primátusát hangsúlyozták,⁵⁹ a gyakorlatban azonban mégis rendre a szereplők mellé rendelve találjuk a különféle epikus hagyományokat. A történeti mondák katalógusában logikailag ugyancsak megkerülhetetlen az ilyen irányú rendszerezés (lásd: hősök, betyárok témaköre), bár kétségtelen, hogy túlnyomórészt itt is a cselekményé kell legyen a főszerep, másrészt pedig belső utalásokkal kiválóan megteremthető e két szféra harmonikus ötvözete.

Mindazonáltal ezek inkább formai jegyek, márpedig a katalogizálásnak a tartalom kell legyen a lényegi alapja. Ezért is vezet talán legközelebb a megoldáshoz VOIGT azon elméleti konstrukciója, amely a típus és a motívum közötti közbülső fokot, fokozatokat jelöli meg azon kategóriaként, amely a mondák zömét alkotó népköltészeti nyersanyag művészi szintjének megfelel, és amely – szerinte – leginkább alkalmas arra, hogy módszeres felhasználásával e hagyományok egészét reprezentálni és rendszerezni lehessen. VOIGT e közbülső fokot *complexnek* nevezte el, s mint írja: „A *complex* tartalmi kategória, a művészetnek azt a formáját és azt a fokát jelöli, amikor a valóság művészi elsajátítása során már nem csupán egyes elemek, a motívumok alakulnak ki, hanem ezek összekapcsolódnak egymással. Ez a kapcsolat még nem következetes és állandó, az egymáshoz fűződésnek nincsenek meg azok az esztétikai és műfaji szabályszerűségei, amelyek a típusokra jellemzők. Hol ilyen, hol olyan rendszerbe illenek a motívumok, sokszor több *complex* közvetítésével több láncolatba is egyszerre. A *complexek* társadalmi háttere közvetlen: gyorsan reagálnak a mindennapi élet eseményeire, sokszor annyira hozzá is kötődnek, hogy nem élik túl azokat. A közvetlen valóság, és nem az esztétikai szervezethez az, ami gyakran bizonyítja a *complexek* helyességét, és a *complexek* gyakran rá is szorulnak ilyen bizonyítékokra. A *complexek* személyes élményekkel, hiedelmekkel, cselekvésekkel kapcsolódnak össze, igazukat nem a művészet autonóm igazsága adja, hanem a valósággal való, közvetlen és művészetén kívüli konfrontálás. A *complexek* kisebb közösségekben teremnek, és csak lassan válnak nagyobb közösségek hagyományává. Ilyen irányú átalakulások során a típusok felé mutató jegyek erősödnek meg a *complexek*ben. Az epikus *complexek* esetében

⁵⁸ Lásd: FRENZEL 1966.

⁵⁹ BURDE-SCHNEIDEWIND 1966. 76–78; KÖRNER 1967. 281–282.

pontosabb lesz az epikus történet, kikerekítettebb az epikus mag, megjelenik a csúcspont és a csattanó, nő a complexekbe foglalt epizódok száma, ezek egymáshoz való viszonya, a mellérendeltségből alárendeltséggé válik, a szerkesztés már nem a megtörtént pusztá nyomkövetése, hanem önálló szervező erő. Egyszóval: a complexekben művészileg rögzített valóság egyre általánosítottabb, ugyanakkor egyre szélesebb körben ismert, elfogadott lesz.”⁶⁰

E javaslat mellett szól, hogy két – a monda műfaja kapcsán – rendkívül fontos kritériumnak megfelel: mint tartalmi kategória viszonylag széles átmenetet biztosít a legkisebb felhasználható esztétikai egység (motívum) és a már költői formát öltő, szüzsékben is megfogalmazható típus között, másrészt pedig képes megragadni a népművészeti fejlődés dinamikáját, variálódását. DOBOS Ilona mindenesetre elvetette annak lehetőségét, hogy a rendszerezés a complex alapján vagy annak részbeni figyelembevételével történjen,⁶¹ s bár több ponton is végiggondolásra érdemesnek találta, LANDGRAF sem tartotta kivitelezhetőnek.⁶² Sajnálatos, hogy VOIGT ezt az elméleti felvetését nem próbálta alátámasztani gyakorlati példákkal, mindazonáltal úgy vélem, jó irányban indult el, sőt ráta-
lált arra a keskeny helyett inkább tágasnak nevezhető ösvényre, melyen egy ilyen tudományos rendszerezés végigmehet, legfőképpen azért, mert az epikus népköltészetnek éppen a monda az a műfaja, amely a jelzett complex jellegű kategóriával leírható. Igaz, folytonos korrekciókkal, kiegészítésekkel, hiszen a monda, s kivált a történeti monda, egy minden másnál összetettebb műfaj (alműfaj), s a benne szereplő, megmutatkozó rengeteg jelenség, esemény, szituáció leírásához nem nélkülözhető a motívumtól típusig terjedő (sőt azon túl is folytatódó, lásd: mondaciklus) útvonal egyetlen állomása s persze a két alapfogalom gyakorlati felhasználása sem.

AZ ALMŰFAJ ÉS HATÁRTERÜLETEI

DOBOS Ilona írja, hogy „szerencsésnek mondható, hogy a katalógusok általában előzetes elméleti koncepció nélkül jönnek létre (...), a szempontok merev egységesítése esetében ugyanis félő, hogy természetes kapcsolatok szakadnának széjjel”.⁶³ Fontos meglátás, hiszen a történeti mondák több ponton is érintkeznek, átsimulnak más, rokon műfajokba (népmese, anekdota, igaz történet – sőt olykor még arra is találunk példát, hogy balladát prózában, mondaként mesélnek el), másrészt pedig a mondai alműfajok közti határvonal sem húzható meg mindig egységesen. Kivált a történeti mondák jellegzetessége az az adottság,

⁶⁰ VOIGT 1965. 216.

⁶¹ DOBOS 1970. 108.

⁶² LANDGRAF 1993. 52; 1998. 26.

⁶³ DOBOS 1970. 107. Ugyanerről lásd még: VOIGT 1965. 200–203.

hogy a rokon népköltészeti rétegeket magához vonzza, magához hasonítja, ritkábban fel is oldja önmagában – miáltal műfaji tisztaságát, műfaji sajátosságainak egy részét elveszíti ugyan, ám mint narratív egységnek többnyire a javára válik mindez, hiszen az így kialakuló népi elbeszélés színesebb, változatosabb lesz. Egy-egy Kossuthról, Petőfiről szóló történetről olykor valóban nehéz megmondani, hogy az történeti monda vagy anekdota-e, hasonlóképpen Mátyás király esetében, akinek a hagyománykörébe adaptált elbeszélések zöme helyhez kötött anekdota vagy novellamese, s ugyanez a bizonytalanság bukkan fel igen gyakran a legendák és a legendamesék, a legendamesék és az eredetmagyarázó mondák viszonylatában is.

A legtöbb ilyen konkrét dilemma a hiedelemmondákkal határos területekről fogalmazódik meg. Magam ugyan külön alműfajként határoztam meg, ám szükséges jeleznem, hogy a folklórkutatás nem egységes a *kincsmondák* megítélésében sem. BIHARI Anna katalógusában külön fejezet,⁶⁴ s tudomásom szerint a készülő, bővített katalógusban is helye lesz, ha azonban jobban meg-
nézzük a rendelkezésre álló mondaanyagot, bántóan hiányosnak érezzük a kincsmondák örvén a katalógusba foglaltakat. Tény, hogy e mondákról szólván központi elem az elrejtett kincsből való hit, a kincssásás-kincskeresés hiedelemháttéré, maga a kincs viszont nagyon is történelmi tárgy/kategória, hiszen rendszerint háborús időkben, ellenség elől rejtették el, s mind a kincs elrejtői, mind pedig a felkutatására indulók gyakorta maguk is történeti személyek.

Tán még élesebb a kontraszt a *bűn és bűnhődés típusú mondák* esetében, melyekkel nem is tudott igazán mit kezdeni a hiedelemkutatás (leszámítva néhány szórványos adatnak a *Tabuk* közé sorolását). Nem véletlenül, hiszen e történetek általában a fennálló társadalmi rend ellen fellépők büntetéséről szólnak (pl. egyházi ünnepek megsértői), vagy éppen a hatalommal visszaélő személyek vezeklését mondják el. Tehát az isteni igazságszolgáltatás aktusát, az isteni rend helyreállítását jelenítik meg – s ami a hiedelemmondákkal szöges ellentétben áll: e narratívákban nem egy természetfeletti vagy természetfeletti képességekkel rendelkező személy az eredeti állapot helyreállítója, hanem maga a transzcendentális isteni erő. Tehát ez esetben is a történeti (kultúrtörténeti) jelleg az, ami dominál, bár egyik-másik ilyen történet valóban akár legendaként vagy hiedelemmondaként is olvasható. Megtalálható azonban mindegyik ilyen szövegben az a dramaturgiai elem, mely közös nevezőre hozza azokat: a bűn motívuma és a rá adott válasz, a bűnhődés beteljesedése.⁶⁵

Van még ezenkívül egy kisebb csoport, amelyet szintén határterületként lehet említeni. A BIHARI-féle katalógus által *Sors, végzet, előjelek* címszavak alá sorolt „elátkozott helyek és emberek” szövegeinek némelyike ilyen – de inkább csak az azokban felbukkanó történelmi személyek okán (lásd még: negatív hősök). Epikus kidolgozottságuk és az isteni szférával való látens kapcsolat miatt

⁶⁴ BIHARI 1980. 125–134.

⁶⁵ E két alműfaj problematikáját érinti egyik dolgozatában LANDGRAF is (1999. 414).

a legendák között is helyénvalónak érezzük az „eleve elrendeltetett sors” ritka történeteit, s ugyancsak a legendák sorába tartozóknak a különféle vallásos tárgyú álmokról, jelekről, látomásokról szóló színes népi elbeszéléseket.

Külön kérdéskört alkotnak az ún. *helyi mondák*, melyek alműfajként ugyan nehezen határozhatók meg, ám létező kategóriát alkotnak, s mint lokális változatok, a történeti mondák körébe vont majd minden történettípust, történetkomplexet át- meg átszövik. Mint láttuk, e fogalom első meghatározása még a Grimm testvérek tollából származik, s elsősorban a természeti képződményekhez fűződő kapcsolatukat hangsúlyozza. TILLHAGEN figyelmeztetett arra, hogy a helyi mondák esztétikai értékét elterjedtségük nem határozza meg,⁶⁶ s a *Magyar Néprajzi Lexikon* szócikke is a helyi monda fő jellemzőjét a földrajzi attitűdben jelölte meg.⁶⁷ Ugyanakkor viszont könnyű belátni, hogy a legtöbb helyi vagy helyinek hitt történet valójában internacionális hozadék, vándormonda vagy legalábbis olyan narratív hagyomány, amelybe egy-két vándormotívum is bekerült, s bonyolítja a helyzetet, hogy az, amit lokális értelemben egyedinek véltünk, a további kutatások eredményeként máshonnan is előkerülhet, esetleges további változatokkal vethető majd össze.

A SZÖVEGBÁZIS JELLEGE (ESZTÉTIKAI SZINTEK, A HITELESSÉG FOKOZATAI)

Mint azt már többször említettem, a monda egyik műfaji sajátossága, hogy valamely megtörtént vagy megtörténnék hitt esetből tipikus történetet alakít ki, s hogy e folyamat különféle esztétikai szintek formájában is megfigyelhető. VON SYDOW a költői műfajjá válás folyamatában három fokozatot különböztetett meg (*díte* – *memorat* – *fabulat*);⁶⁸ s habár rendszerét a hiedelemmondákra dolgozta ki, az a történeti és helyi mondákra is alkalmazható. Sőt, ez az alkalmazás megkerülhetetlen, hiszen a történeti mondák rendszerezése során mindhárom fokozat szerepet kap különféle mértékben. A *díte*, azaz egy esemény élményszerű elmondása ugyan csak szórványosan, ám a történelmi emlékek, a történelmi emlékezet közelmúltbeli vonatkozásait illetően másunnan nem hozzáférhető adatokat is rejthet; a *memorat* ellenben az abban felbukkanó folklór-motívumok okán már ilyen mondaí adalékok tömkelegét hordozza, s az e szintnek megfelelő szövegek száma egyes mondacsoportokban akár meghatározónak is tűnhet (már csak ezért sem lehet a rendszerezés alapja csakis a típus);⁶⁹ s végül a *fabulat*, melyről már több ízben volt szó, a maga költőileg ki-

⁶⁶ TILLHAGEN 1964. 12.

⁶⁷ DOBOS 1979. 522.

⁶⁸ VON SYDOW 1948. 60–88.

⁶⁹ Ezt hangsúlyozta BURDE-SCHNEIDEWIND is, jelezvén, hogy a memoratok és „Restformen”-ek hiányában nem lehet reális képet kapni egy-egy terület történetimonda-hagyományáról.

érlelt, szüzsékkal is leírható szövegeivel (mely kategória, mint láttuk, nem bír el egyedül egy katalógust, ám e szint narratívái nélkül minden rendszerezés csupán laza élményelbeszélések és szikár motívumok halmaza lenne).

DOBOS Ilona írja, hogy a „régébbi publikációk többmotívumos »regéi«-vel szemben a terepen gyűjtött szövegek többnyire töredékesek, megformált történetekkel alig találkozunk. Másfelől bonyolítja a kérdést, hogy néhány évtizede a szóhagyomány a mainál valóban intenzívebben élt falvainkban, és feltehetjük, hogy a teljesebb, szebb szövegek részben ebből adódnak”, mely állapot azonban többé már nem rekonstruálható.⁷⁰ Vagy mégis? Tény ugyanis, hogy a jelzett régébbi publikációk többmotívumos regéi esetenként magukon viselik a külső alakítás nyomát, az élő folklór 1970-es állapotát illetően pedig DOBOS tán túlságosan is sötét képet festett, hiszen a mondahagyomány még napjainkban is gyűjthető (kivált egyes határon túli területeken), igaz, ez a 24. óra már valószínűleg is a 24., hiszen a folklórörökség hordozói azok a hetvenes és nyolcvanas éveikben járó emberek, akik utolsó, még közöttünk lévő generációként a hagyományos paraszti életrendben, a kollektivizálás előtti években nőttek fel.

Szembetűnő ugyanakkor, hogy mára valóban bekövetkezett némi kopás a korábbi évtizedek mondaanyagához képest (mind minőségi, mind mennyiségi vonatkozásban), s megnőtt az egymotívumos mondák aránya – igaz, ettől még nem tekinthetőek csökkent értékűeknek: az egymotívumos monda is képes teljes értékű költői tartalmat hordozva koherens egészet alkotni, mintegy sűrítőmódként, esszenciájaként a kapcsolódásaival megidézett egésznek. „Minden egyes monda jellemző vonása egyszerre komplex és fragmentális volta” – írja VOIGT –, az az adottság, hogy a különböző költői elemek olyan módon keverednek az egyes szövegekben, hogy abból jön létre az esztétikailag is működőképes egység.⁷¹ Mint a népköltészet egésze, a monda műfaja is – amíg létezik – folytonos változásban van, így aztán sok esetben az is kérdésessé válhat a meghatározás során, hogy a rendszerezendő alkotás típusvariáns-e, avagy már egy másik (újabb) típus.

A katalogizálás során majd minden szöveg esetében újra és újra felmerülő kérdés lesz a népi kultúra felől szemlélt hitelesség mértéke, a különféle műveltségi hatások, a folklorizáció és refolklorizáció problematikája. Szükségtelen megokolni azt, hogy egy mondakatalógus a monda, s nem pedig pedig a társadalom regisztere kíván lenni,⁷² s hogy a nagyívű történelmi folyamatok ábrázolása helyett miért a népi szemléletmód lokális s olykor jelentéktelennek ható

mányáról. Javaslat szerint szám nélkül lenne célszerű e szövegeket szerepeltetni a készülő katalógusokban (BURDE-SCHNEIDEWIND 1964). DOBOS Ilona is ezt a módszert választotta (1970. 106.); e sorok írója viszont ezt illetően is némiféle más megoldást képzel el.

⁷⁰ DOBOS 98.

⁷¹ VOIGT 1965. 215.

⁷² Uo. 204–205.

eseményei kapnak megvilágítást. Ugyanakkor persze a „gesunkenes Kulturgut”-szerű elemek is bőségesen rendszerezésre kerülhetnek, hiszen azokat az idők folyamán generációk szóhagyományozó mechanizmusai alakították, melyek ha hasonlítanak is az eredeti anyagra, már legalább ugyanannyira a nép által is befogadhatónak ítélt alkotások, azaz: a nép művészete. Már csak ezért sem célszerű éles cezúrát vonni a műveltségi elemek különféle kategóriái előtt, ha azok egyébként hosszabb időn keresztül érintkeztek a népi kultúrával. Hasonló következtetésekre jutott KÖRNER Tamás is a hiedelemmondák tekintetében,⁷³ miként az is figyelemre méltó – hogy egy külhoni példát is hozzak –, hogy a marburgi Zentralarchiv der Volkserzählung mondagyűjteményének, mely a német mondakatalógus alapjául szolgált – mintegy 50%-a csak tágan értelmezve nevezhető mondának.

A műveltségi hatás, a korabeli írásos hagyományrétegek megléte, a magasabb társadalmi csoportok szellemi lenyomata a már jelzett, különféle sajtótermékekben publikált (zömmel 19. századi) mondaközléseken és mondafeldolgozásokon figyelhető meg, e történetek eredeti váza azonban viszonylag könnyen lecsupaszítható a ráakódott stílárius sallangoktól. Még egyértelműbb a helyzet a krónikairódalom mondái és az írott formában is fennmaradt legendák, legendaszerkesztmények esetében, hiszen azok még egy korábbi társadalmi állapot tükröznek, s az azokban rögzített emlékezetes események, hőstettek, csodás történetek a társadalom egészét megszólítani képes kulturális hagyományt alkotnak. Jó példa erre a 14–15. században országszerte megfestett Szent László-legenda falképciklusa, amely a székely határöröknek, a szepesi lándzsásnemeseknek, a cipszer polgároknak ugyanúgy evidenciaként létező kedvelt történetük (történeti mondájuk!) volt, mint az egyházi köröknek (elvégre jobbra a templomok északi falán festették meg), vagy a lovagi kultúra udvari tagjainak, a nemesi rangú birtokosoknak. Botond hőstette sem csak Kézai vagy Anonymus latin nyelvű fogalmazásában született és terjedt, hiszen annak hírért a köznépi jocularok már jóval korábban – magyarul! – széthordozták országszerte.

Természetesen szerencsés lenne, ha a katalógus lehetőleg minél nagyobb számban, sőt meghatározó súllyal a terepen, hitelesen, lehetőleg technikai eszközökkel felgyűjtött szövegekre támaszkodnék, s erre komoly esély is van, hiszen a gyűjtések még nagy lendülettel folynak, és a különféle archívumok mélyén az utóbbi néhány évtizedben szintén jócskán megszorodott a mondananyag. Tapasztalataim szerint azonban e recens gyűjtések hozzádeka jellegében, hitelességében csak nagyon kis mértékben tér el a korábbi száz év feljegyzéseitől – s ahol mégis feltűnnek műveltségi hatásra, esetleges gyűjtői, írói beavatkozásra utaló jegyek, a katalógusba való beillesztés során különféle módokon jelölhetők mindezek az eltérések.

⁷³ KÖRNER 1967. 282.

A SZÖVEGBÁZIS (A MAGYAR TÖRTÉNETI ÉS HELYI MONDÁK ARCHÍVUMA)

Egy átfogó érvényű katalógus készítése elképzelhetetlen az alapként, szövegbázisként, nyersanyagként használható, a teljesség igényével létrejött és jól áttekinthető archívum nélkül. Ilyen sokáig nem létezett, s ha témánk szempontjából közelebbről megvizsgáljuk: máig sincs. Ugyan DOBOS Ilona hivatkozik a már 7000 szövegből álló történeti mondabázisra, ám azok zömét a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában elhelyezett Szendrey-hagyaték teszi ki (amelyet viszont fenntartásai miatt, a jelek szerint, nem tekintett át, hasonlóképpen csak alig az 1848-as centenáriumi gyűjtés anyagát). Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének kéziratárába, majd az abból leválasztott Monda Archívumba jobbra eredetmagyarázó- és hiedelemmonda-gyűjtések kerültek, történeti és helyi mondának tekinthető szöveg alig 2-3000 – kevés kivétellel a Luby-hagyaték, az Ethnológia Adattár mondái tárgyú szövegeinek egy része, néhány vidéki múzeum vonatkozó anyaga, valamint DOBOS saját gyűjtései. Az idők folyamán ez az anyag lett (duplumként különválasztva) a Magyar Történeti Mondák Archívuma, melyet jelenleg LANDGRAF Ildikó kezel, s mely archívum a Magyar Néprajzi Társaság 1995-ös mondapályázatára beérkezett gyűjtéseket (mintegy 400 szöveg) leszámítva az utóbbi évtizedekben alig gyarapodott valamicskét.

Nyilvánvaló, hogy egy néhány ezres szövegbázis alkalmatlan a teljes magyar történetimonda-hagyomány illusztrálására, leképezésére, kivált ha az csak töredéke az ismert és megismerhető egésznek, s ha ez az archívum csak esetlegesen odakerült, földrajzilag sem releváns (azaz nem a nyelvterület egészét illusztráló) gyűjtéseket foglal magában. Mindezen problémákkal voltam kénytelen szembesülni e két fenti archívum áttekintésekor, azzal a ténnyel ugyanis, hogy a rendszerezés céljaira a meglévő adatbázis alkalmatlan. Sőt, igazából még megfelelő kiindulópont sem lehet, hiszen a szövegek között nagy számban vannak tévesen, hiányosan annotáltak, hibásan legépeltek (kivált a Néprajzi Múzeumból átkerült anyagok közt van sok ilyen). Célszerűbb volt tehát egy – egyelőre – mindössze saját használatra szánt magánarchívum felállítását megkezdni, már csak azért is, mert ez az archívumépítési szándék módszereiben és jellegében számottevően eltér a LANDGRAF Ildikó által gondozott számítógépes gyűjtemény gyakorlatától és filozófiájától. E jelzett magánarchívum (az egyszerűség kedvéért: MZA) terveim szerint felölelné az összes (lehetőségek szerint összes) magyar nyelven megjelent mondái tárgyú publikációt, a különféle archívumokban és önkéntes gyűjtőknél fellelhető kéziratos anyagot, továbbá számottevő mértékben támaszkodna a recens, célzott és módszeres gyűjtőutakra (saját és megbízott kutatások keretében). Ezt egészítenék ki függelékként e sorok írójának egyéb népköltészeti tárgyú gyűjtései – hasonlóképpen, mint az MTA Zenetudományi Intézete által megvásárolt Kallós Archívum esetében.

Történeti mondákról szólván: az adatgyűjtés, a szándékaim szerint teljes körű szövegbázis felállítása az alábbi főbb kutatási irányokban történne:

1. *Az összes olyan magyar nyelven megjelent (vagy magyar tárgyú) kötet (újabbán CD is), amely szöveges formában vagy leírásaiban, utalásai-
ban történeti mondát (is) tartalmaz.*⁷⁴
2. *Újságok, periodikák, évkönyvek, melyek történeti mondákat rejtenek.* Ezen sajtótermékek száma 450-500 körül van. Köztük akadnak olyanok is, melyeknek minden évfolyamát célszerű átvizsgálni (*Ethnographia, Néprajzi Értesítő, Néprajzi Közlemények, Néprajzi Látóhatár, Vasárnapi Ujság, Hazánk s a Külföld, Budapesti Hírlap, Magyar Nyelvőr, Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények, Művelődés, Honismeret*). Az egyéb helyeken megjelent mondák feltalálását megkönnyítik a különféle néprajzi és honismereti bibliográfiák, köztük az 1850–1890 közötti időszak két vaskos néprajzi irodalom-áttekintése.⁷⁵
3. *Publikált földrajzinév-tárak.* Ezek vizsgálatát teljesen mellőzte eddig a magyar folklorisztika, holott a különféle néprajzi adatok, kivált a történeti mondák valóságos kincsestárjai a különféle földrajzinév-gyűjtések. Igaz, a helynevek gyűjtői általában csak a népi elnevezés rövid magyarázatát, az elnevezéshez fűződő történet szűzségét közlik, számunkra azonban így is megítélhetők, főként rendszerezhetők. Ugyanakkor pedig az sem ritka, hogy teljes, szó szerint lejegyzett mondaszövegekre is lelhetünk e gyűjteményekben.⁷⁶

⁷⁴ Ezen kötetek száma mintegy 2500–3000 körül van, melyeknek több mint 60%-át már átnéztem, és a vonatkozó szövegeket elhelyeztem az archívumban. E könyvek között külön figyelmet érdemelnek azok a sorozatok, melyek elsődleges célja a népköltészeti gyűjtések közreadása. Lásd: *Magyar Népköltési Gyűjtemény, Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, Folklor Archivum, Magyar Népköltészet Tára*. Kivált a millicentenárius évforduló kapcsán megjelent helytörténeti kiadványok, falumonográfiák sora világít rá, hogy az adatgyűjtés során e köteteket is célszerű figyelembe venni, hiszen majd minden ilyen kiadványban szerepel az adott település történetével kapcsolatos helyi monda.

⁷⁵ *A magyar néprajztudomány bibliográfiája, 1850–1870.* 1977; továbbá Kovács Zoltán kéziratos bibliográfiája (MTA NKI Kézirattára, ltsz.: 2564). Az adatgyűjtés során külön figyelmet érdemelnek a különféle múzeumi periodikák és évkönyvek. A főszevegben említettek kivül (szelektív) gyűjtés alá vont további sajtókiadványok felsorolásától (az *Académiai Értesítő*től a *Zombor és Vidékéig*) terjedelmi okokból eltekintek.

⁷⁶ Kivált az 1960–1980-as évek földrajzinév-gyűjtéseinek megyénként publikált kötetei tartalmaznak számottevő mennyiségben mondaanyagot, s több vármegye anyaga megjelent már a Pesty Frigyes-féle helynévtárból is. A kétszázadik kötetéhez közelgő *Magyar Névtani Dolgozatok* majd minden harmadik füzeté is földrajzinév-gyűjtés, a *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények* az 1960-as évek végétől közel másfél száz erdélyi település helynév-anyagát adta közre, és a már jelzett helytörténeti kiadványok, falumonográfiák is rendre tartalmazzák az adott település helyneveit – a hozzájuk fűződő mondákkal egyetemben.

4. *Kéziratos földrajzinév-tárak.* Kivált PESTY Frigyes 1864-es helynévtárát érdemes tüzetesebben is átnézni,⁷⁷ mely az akkori Magyarország majd minden településéről közöl adatokat, köztük szép számmal mondákat, s nem ritkán valódi folklórreliktumokat. A vidéki múzeumok kézirattárai általában ugyancsak tartalmaznak az adott megyére, vidékre vonatkozó helynévgyűjtéseket, melyek többsége egyébként a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába is eljutott, ahol mintegy 1500 ilyen dossziét őriznek.
5. *Kéziratos mondagyűjtések.* E téren a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára a leggazdagabb, ahová a 19. század végétől napjainkig ugyancsak mintegy másfél ezer olyan kéziratos gyűjtés került, mely tartalmaz történeti mondákat. Az innen kigyűjtendő (s már kigyűjtött) történeti mondák száma – hozzávetőleges becslésem szerint – már önmagában is meghaladja a 10 000-et. Ugyancsak célszerű volna átnézni az egyéb budapesti, folklóranyagot is tartalmazó archívumok (MTA Kézirattára, MTA NKI Monda Archivuma, MTA NKI Kézirattára, MTA Zenetudományi Intézete: Kallós Archivum, ELTE Folklore Tanszék Kézirattára, ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára, MNM Régészeti Adattára); a vidéki múzeumok; a határon túli közművelődési és tudományos műhelyek (Komárom: Etnológiai Központ; Szabadka: Kiss Lajos Néprajzi Társaság gyűjteménye; Kolozsvár: Román Akadémia Folklor Archivuma, Kriza János Néprajzi Társaság kézirattára, Babeş-Bolyai Egyetem Magyar Intézetének kézirattára, Erdélyi Művelődési Egyesület archívuma, Román Akadémiai Könyvtár, valamint a Protestáns Teológia kéziratos gyűjteményei; Nagyenyed: Bethlen Kollégium; Csíkszereda: Csíki Múzeum; Sepsiszentgyörgy: Székely Múzeum kézirattárai stb.) vonatkozó anyagát – ez utóbbiak közül például a Román Akadémia kolozsvári Folklor Archivuma (AFAR) százsámra őriz magyar vonatkozású mondaanyagot.
6. *Népköltészeti és nyelvészeti tárgyú szakdolgozatok, doktori disszertációk.* Még olyan helyekről is van tudomásom mondákkal, földrajzi nevekkel foglalkozó diplomamunkákról, mint például a Babeş-Bolyai Egyetem Magyar Intézete (csaknem ötven dolgozat), a bukaresti Hungarológiai Tanszék vagy a nyitrai Constantin Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke.
7. *Ponyvák, kalendáriumok.* Köztük a különféle vallásos ponyvák, a *Tatár Péter regekanyhója* sorozat, valamint a kalendáriumok, különös tekintettel az *Erdélyi Kalendárium* és az *István bácsi naptárának* évfolyamaira.

⁷⁷ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi.

8. *Önkéntes gyűjtők magánarchívumai.* Ha szükséges, vásárlás útján megszerezni. Kivált Bosnyák Sándor őriz ezres nagyságrendben máig kiadatlan mondagyűjtéseket. Rajta kívül gazdag és máig publikálatlan saját gyűjtéssel rendelkeznek többek között Kakas Zoltán, Nagy Zoltán, Varga Norbert, Villányi Péter – hogy csak néhányukat említsem.
9. *Saját terepmunkán alapuló gyűjtések.* 1995 óta a magyar nyelvterület egész sor tájegységén végeztem átfogó jellegű, minden, az adott vidékhez tartozó településre kiterjedő mondagyűjtést, újonnan mintegy 18 000 mondaszöveget jegyezve fel, melyeknek 60-65%-a a történeti és helyi monda. A teljes körű gyűjtésbe bevont néprajzi tájak az alábbiak voltak: Gyimes és a gyimesi csángó kirajzások, Úz völgye, Torna megye és peremterületei, Zoborvidék, Medvesalja, Fülek vidéke, Rozsnyó vidéke, Kalotaszeg, Szilágyság, Kászonszék, Alsó-Fehér megye, Kis-Küküllő mente, Bekecsalja. Részlegesen gyűjtött vidékek: Külső-Somogy, Őrség, Palócföld, Bihar, Kővár-vidék, Aranyosszék és Torda vidéke, Felcsík, Gyergyó, Moldva. Az elkövetkező 3-4 évben az alábbi tájakon tervezek történetimonda-gyűjtést: Felcsík, Felső-Nyárád mente, Borsa völgye, Mezőség, Kővár-vidék, Lápos völgye, Szatmár megye, Bánát, Alsó-Garam mente, Börzsöny vidéke, Cserehát-Abaúj, Bodroghöz.
10. *Megrendelt gyűjtések.* Szintén az előttünk álló néhány évben valósítható meg a népzene-kutatók *Utolsó óra* programjának kiterjesztéseként az, hogy a kiválasztott településeken, tájegységeken néprajzosok, helyi értelmiségiek megbízásával történjen gyűjtés, úgymond „leletmentés” a történeti mondaanyag tekintetében. E szervezett gyűjtések 2002-től folynak a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap, valamint a Hagyományok Háza támogatásával, egy külön e célra összeállított kérdőív alapján. E mondagyűjtések terepéül eddig kijelölt vidékek: Moldva, Mezőség, Szatmár megye határon túli részei, Dél-Erdély, Bánát, Bácska, Szerémség, Mátyusföld, Nyitra megye, Léva vidéke, Felső-Ipoly mente, Gömör megye, Felső-Tisza völgye.

Tehát az így felálló mondaarchívum lesz az a bázis, amelyre alapozva a magyar történeti mondaanyagot megszerezni lehet majd. E magánarchívum (melyet természetesen más kutatók számára is hozzáférhetővé kívánok tenni) legkorábban öt, legkésőbb tíz éven belül létrejöhet. Jelenleg kb. 40-50%-os az adatgyűjtés foka, a beérkezett szövegek feldolgozása pedig még kifejezetten kezdeti stádiumban van, ám a katalogizálendő állapotában majdan hozzávetőlegesen mintegy 70-80 000 szöveget magába foglaló adattár a különféle mutatók, kulcsszavak segítségével is áttekinthető lesz. Ennek az adattárnak (MZA) sorozásának fog megjelenni a katalógusban szereplő kéziratos anyagok esetében is – feltéve, ha nem már publikált vagy más kéziratokból származó mondákról lesz szó.

3. A MAGYAR TÖRTÉNETI MONDÁK KATALÓGUSÁNAK TERVEZETE

Az alábbiakban az a történetimonda-katalógustervezet következik, amely az általam eddig megismert történetimonda-anyag (mintegy 30-35 000 szöveg) alapján formálódott ki, fogalmazódott meg. Lehetséges, hogy az itt közreadott elképzelés nem a végleges változat, néhány alcsoport esetében még történhet módosulás (szűkítés vagy éppen új egységek beillesztése), ámbar a rendszerezett anyag valódi arca nem e fő vonalak mentén fog megmutatkozni, hanem a további, alsóbb szinteken. Hogy egy, a mondák képes beszédéhez illő hasonlattal éljünk: az itt közölt tervezet csupán a fa törzse a belőle kinövő legvaskosabb ágakkal (alműfajokkal), ebből ágaznak tovább és tovább a különféle mondacsoportok, alcsoportok mind-mind vékonyabb ágak formájában, majd immár hajtások, gallyak képében a komplexek, típusok, altípusok, míg végül eljutunk az ezernyi levélbe öltözött motívumok mikrovilágába. Mint minden fa, igazából ez a szimbolikus fa is majd akkor fog megtelni étellel, ha lombba borul, mindazonáltal magányos nagyszerűsége már így, a tavaszi rügyek első kipattanásakor is megítélhető.

I. Alapítási mondák

- A. Honalapítás
- B. Etnikai csoportok létrejötte, megtelepedése
- C. Helységalapítási mondák
- D. Birtokalapítás
- E. Család, nemesi cím eredete
- F. Vár alapítása/építése
- G. Templom alapítása/építése
- H. Egyéb kultúrjavak alapítása/építése
- K. Halom-mondák
- L. Árok-mondák.
- M. Ünnepek alapítása, fogadalmi ünnep
- N. Építőáldozat

II. Hősök, történelmi személyek 1.

- A. Attila és a hunok
- B. A honfoglalás és a kalandozások korának hősei
- C. Koppány
- D. Szent István
- E. Szent Imre
- F. Szent László
- G. Az Árpád-kor egyéb szentjei, uralkodói és hősei
- H. IV. Béla

- K. Az Anjou-kor uralkodói és hősei
 - L. Toldi Miklós
 - M. A Hunyadiak és a 15. század egyéb hősei
 - N. Mátyás király
 - O. Kinizsi Pál
 - P. Dózsa György
 - Q. II. Lajos és a 16. század egyéb uralkodói
 - R. A törökkel vívott harcok hősei
 - S. A Báthoriak
 - T. Egyéb erdélyi fejedelmek és hősök
- III. Hősök, történelmi személyek 2.
- A. II. Rákóczi Ferenc
 - B. Egyéb kuruc hősök
 - C. A 18. század egyéb hősei
 - D. Mária Terézia
 - E. II. József
 - F. Petőfi
 - G. Kossuth
 - H. 1848–1849 egyéb hősei
 - K. Ferenc József
 - L. Erzsébet királyné
 - M. Rudolf királyfi
 - N. A 19. század kisebb hősei
 - O. A 20. század hősei
- P. Sárkányölő hősök
- Q. Ambivalens hősök 1. Pogányok
 - R. Ambivalens hősök 2. A veres barátok
- S. Negatív hősök 1. Nevezetes ellenfelek
 - T. Negatív hősök 2. Árulók
- U. A Szent Korona mondái
- V. A hősmondák főbb típusai
- IV. Háborúk, szabadságharcok
- A. Háborúk, csaták előjelei
 - B. Kalandozások
 - C. Az Árpád-kor háborúi
 - D. A 14–15. század háborúi

- E. Tatárok, kutyafejű tatárok
 - F. A tatár–török mondakör
 - G. A törökvilág mondái
 - H. Kuruc–labanc háborúk
 - K. A napóleoni háborúk
 - L. 1848–1849
 - M. Az első és második világháború
 - N. 1956
- O. Egyéb háborúk és ellenségek 1. Vallásháborúk, vallásküzdelmek
 - P. Egyéb háborúk és ellenségek 2. Parasztlázadások
 - R. Egyéb háborúk és ellenségek 3. Helyi jellegű konfliktusok
- S. Általános típusok és motívumok
- V. Legendák
- A. Kegyhelyek, templomok alapítási mondái
 - B. Kegyhelyek, templomok egyéb mondái
 - C. Kegyképek, kegyszobrok mondái
 - D. Oltáriszentség-mondák
 - E. Ereklékkel kapcsolatos mondák
 - F. Kereszt-mondák
 - G. Harang-mondák
 - H. Forrás-mondák
 - K. Egyéb, csodás gyógyulást elbeszélő mondák
 - L. Sziklában látható nyomok
 - M. Egyéb, csodás módon megmutatkozó jelek
 - N. Az eleve elrendeltetett sors
 - O. Jelenések
 - P. Vallásos tárgyú álom-elbeszélések, látomások
 - Q. Angyalok
 - R. Szentek, szentéletű emberek
 - S. Egyéb vallásos tárgyú narratív hagyományok
- VI. Bűn és bűnhődés mondái
- A. Kővé válás
 - B. Elsüllyedés
 - C. Ünneprontók
 1. Ünneprontók a megszentelt napok szerint
 2. Ünneprontók a büntetés módja szerint
 - D. A büntető mennykő
 - E. A bűn nem marad felfedetlen („Ibykos darvai”)
 - F. Átok és önátkozás

- G. A hamis eskü büntetése
- H. Büntetés istenkáromlás miatt
- K. Büntetés tabu megsértése miatt
- L. A bűnös ember temetése
- M. A bűnös holtában bűnhődik
- N. Egyéb bűnök
- O. Egyéb büntetések

VII. Betyármondák

- A. Jeles betyárok
- B. Egyéb hagyományok
 1. Rablók, rablóhistóriák
 2. Véres kocsmák
 3. Emberevő cigányok
- C. A betyármondák főbb típusai

VIII. Kincsmondák

- A. Az elrejtett kincs jelei
- B. A kincs elrejtői
- C. A kincs elrejtésének helyei, rejtékhelyei
- D. Különleges módon elrejtett kincs
- F. A kincs őrzői
- G. Kincssásás, kincskeresés
- H. Kincs nyomára vezetés
- K. Kincskereső
- L. Az elrejtett kincsek főbb típusai

IX. Helyi mondák

- A. Természeti objektumok keletkezése
- B. Ósmaradványok mondái
- C. Sziklában látható nyomok
- D. Nevezetes fák és helyek
- E. Alagút-mondák
- F. Szerelmi tárgyú mondák
- G. Történelmi emlékek
- H. Jelesebb helynévmagyarázó mondák
- K. Egyéb helyi mondák

X. Index: főbb mondatípusok és motívumok

4. MUTATVÁNY A KÉSZÜLŐ KATALÓGUSBÓL

Hogy még világosabb legyen egy ilyen tudományos rendszerezés elméleti és gyakorlati haszna, ha csak villanásszerűen is, de célszerűnek érzem, hogy az előmunkálatok részeként a majdani katalógus egy kicsiny szeletét mélyebbre hatóan is bemutassam. Mutatványként egy, a magyar mondahagyományra több szempontból is jellemző s ugyanakkor nemzetközi analógiákkal is rendelkező mondacsoportot választottam, a barokk kor művészetének ikonográfiai gyakorlatából is jól ismert Szent László-féle vízfakasztás csodáját (mondáját, legendáját). A jelzett katalógusszámok nagy valószínűséggel a végleges változatban is megmaradnak (II. = Hősök, történelmi személyek; F = Szent László), mindössze az F.8. (= Csodás vízfakasztás) jelölése változhat, attól függően, hogy végül is ezt az egységet a hagyománykörben milyen logikai rend alapján helyezem majd el. Ugyancsak nem végleges a hivatkozott szövegek száma, előfordulása: itt mindössze az 1996-ig feldolgozott Szent László-mondák szerepelnek – archívumom már most is egész sor (legalább még egyszer ennyi) itt nem jelzett variánst, további mondaszöveget tartalmaz.⁷⁸

II./F.8. Csodás vízfakasztás

II./F.8.1. Szent László isteni segítséggel vizet fakaszt/fohászát követően viz fakad

Legkorábbi adatok: Torda vidéke (Temesvári Pelbárt, 1982. 190. – 1497; Érdy-kódex, 1527. 404. In: Nyelvemléktár IV., 1876. 94.). *Dunántúl:* Tök (Bosnyák Sándor gy.). *Felvidék:* Debrőd (Bombardus, Michael, 1750. 502.); Szádudvarnok, Bódvavendégi (s. gy. 1995). *Alföld:* Jászárokszállás, Tiszabökény (Bosnyák Sándor gy.). *Erdély:* Tordatúr (s. gy. 1995); Szék (Bosnyák Sándor gy.). *Székelyföld és Moldva:* Gyimesvölgy: Jávárdi pataka (Salamon Anikó, 1987. 39–40.); Gyimesvölgy: Buha pataka, Bükhavas pataka, Kóstelek, Ugra pataka (s. gy. 1995–1996).

1.1. Szent László kardjával fakaszt vizet

Dunántúl: Kövágótöttös, Püspökszentlászló (Bálint Sándor, 1977. I. 503.); Balatonhenye (Lukács László, 1986. 19.). *Felvidék:* Mátrafüred-Benepuszt (Sebők László, 1880. 33–36. – Timon Sámuel 18. századi híradása nyomán; Hanusz István, 1900. 231.; EA 2455 – Benkóczy Emil gyűjtése; Heves megye földrajzi nevei IV., 1988. 137.), Debrőd (Hanusz István, 1900. 230.; Szendrey Zsigmond, 1922a. 58.; uő. 1925. 52.; Abaúj-Torna vármegye és Kassa, 1986. 340., 375.; A visszatért Felvidék II., 1939. 20–21.), Debrőd (s. gy., 1995); Szádelő (s. gy. 1996); Palócföld (Szendrey Zsigmond, 1921. 131–132.); Nógrádsipek (Bosnyák Sándor gy.); Bény (Hála József gy., 1996). *Alföld:* Tura (Bosnyák Sándor gy.). *Erdély:* Mészkö, Szind, Tordatúr (s. gy. 1995). *Székelyföld és Moldva:* Oroszhegy (Pesty Frigyes, 1864.

⁷⁸ Tekintve, hogy csak mutatvány gyanánt adom közre, az irodalomjegyzékből elhagytam az itt szereplő munkák feloldásait. Hasonlóképpen: számos esetben, kivált a saját publikálatlan gyűjtések esetében, még nem kaptak végleges archívumbeli sorszámot a mondák, így azokat anélkül, valamint a gyűjtés időpontjának elhagyásával tüntettem fel.

Udvarhelyszék: Oroszhegy), Oroszhegy (Harangozó Imre, 1998. 57. – vízfakasztás előtt a rózsafüzérét a kard markolatára teszi); Gyimesvölgy: Sántatelek (s. gy. 1995 – az oroszhegyi forrás kapcsán); Hadikfalva, Andrásfalva (Bosnyák Sándor gy.).

1.2. Szent László lándzsájával fakaszt vizet

Felvidék: Nyitra (Tarnóczy István, 1681. 448–449.). *Erdély:* Torda vidéke (Orbán Balázs, 1889. 417.); Torda vidéke (Vöö Gabriella, 1992a. 188.); *Székelgyöföld és Moldva:* Hertelendyfalva (Bosnyák Sándor gy.).

1.3. Szent László bárdjával fakaszt vizet

Dunántúl: Bajna, Mohács, Somogyhárshegy (Bosnyák Sándor gy.). *Felvidék:* Tállya (uó.). *Alföld:* Jászárokszállás, Kunszentmárton (uó.). *Erdély:* Torda (Vöö Gabriella gy. 1978); Sinfalva, Tordatúr (s. gy. 1995); Magyar-nemegye (Bosnyák Sándor gy.). *Székelgyöföld és Moldva:* Gyimesvölgy: Farkasok pataka (s. gy. 1995);

1.4. Szent László vesszővel vág a sziklára, s úgy fakad víz

Felvidék: Perkupa (s. gy. 1996).

1.5. Szent László sarkantyúja nyomán fakad víz

Erdély: Torda vidéke (Keszeg Vilmos gy., 1980-as évek)

1.6. Szent László letett sisakja nyomán fakad víz

Erdély: Torda vidéke (Orbán Balázs, 1889. 417.); Tordaszentlászló (s. gy. 1995).

1.7. Szent László megcsókolja a földet, s úgy fakad víz

Felvidék: Palócföld (Lisznyai Kálmán, 1851. LXXXIV. – a szentkúti forrás kapcsán).

1.8. Szent László fohászára patak keletkezik

Felvidék: Mátrafüred-Benepuszt (Sebők László, 1880. 33–36.). *Erdély:* Torda vidéke (Keszeg Vilmos gy., 1980-as évek).

1.9. Szent László fohászára tó keletkezik

Felvidék: Palócföld (MOA 12651 – Villányi Péter gy. – belefűlnak a vízbe Szent László üldözői). *Székelgyöföld és Moldva:* Gyimesvölgy: Sántatelek (s. gy., 1996).

8.2. Szent László lovának patája nyomán fakad forrás (~ Mot. A.942.1.)

1.1. Szent László lovának lába belesüpped a földbe/patájával belerüg a sziklába, s úgy fakad forrás

Legkorábbi adatok: Debrőd-Jászó vidéke (Magyar Simplicissimus, 1956. 143–144. – 1683); Debrőd (Podhradszky József, 1836. I. 53.); Szentkút (OSZK Quart. Lat. 3050 – Benkovich Michael gy. 1735); Szentkút (OSZK Kézirattára Fol. Hung. 2378 – Lencsés Kornél gy. 1863). *Dunántúl:* Loretom (Bálint Sándor–Barna Gábor, 1994. 227.); Kővágótöttös (Baranya megye földrajzi nevei I., 1982. 654., 663.); Pogány-szentpéter (MOA 14548 – Bosnyák Sándor gy. – Bucsuszentlászló kapcsán). *Felvidék:* Debrőd (Fehérváry Magda, 1993. 191.); Áj – 2, Debrőd – 4, Méhész – 2, Torna (s. gy., 1995–1996); Nógrádszakál, Szentkút – 2 (s. gy. 1995); Pásztó, Maconka (MOA 14544, 14555); Kazár, Tállya (Bosnyák Sándor gy.); Mátra vidéke (EA 12863 – Juhász Dorottya gy.); Szanda (Kerny Terézia gy., 1992); Dejtár – 2 (Ekler Andrea gy., 1996). *Alföld:* Tápé (EA 14006 – Molnár Imre gy.); Ajak (Luby Margit, 1985. 26.); Ajak (Luby Margit, 1985. 26. – a szentkúti forrás kapcsán); Dány, Kartal, Vácszentlászló – 2 (Bosnyák Sándor gy. 1980-as évek); Galgamácsa, Kunszentmárton (MOA 12651, 12652 – Villányi Péter gy.). *Erdély:* Torda vidéke (Orbán Balázs, 1889. 417.); Gyergyószék (Dobos Ilona, 1974. térképes melléklet);

Torda vidéke – 2 (Vöö Gabriella, 1992a. 188.); Mészkö – 4, Kövend – 2 (s. gy. 1995); Nagyvárád (Bihari népmondák, 1995. 214.).

2.2. Szent László lova egy kőben megbotlik/felrüg egy követ, s az alól bugyan ki a forrás

Alföld: Püspökfürdő (Jókai Mór, 1860. 99.; K. Nagy Sándor, 1884. I. 141.; Hanusz István, 1900. 230.). *Erdély:* Torda vidéke (Keszeg Vilmos gy., 1980-as évek).

2.3. Szent László lovának patája nyomán tó fakad

Erdély: Torda vidéke – 2 (Keszeg Vilmos gy., 1980-as évek).

2.4. Szent László lovának aranypatkója a keletkező forrásban marad

Felvidék: Palócföld (Lisznyai Kálmán, 1851. LXXXIV.); Debrőd (Fehérváry Magda, 1993. 191.); Debrőd (s. gy., 1995).

[~ Szent László lovának aranypatkója]

8.3. Szent László lovának orra nyomán fakad forrás

Erdély: Kövend, Szind, Tordatúr – 3 (s. gy. 1995).

8.4. Sikertelen vízfakasztás: csak a második alkalommal/másik helyen jár sikerrel a próbálkozás

Felvidék: Debrőd (Fehérváry Magda, 1993. 191.). *Erdély:* Tordatúr (Vöö Gabriella, 1992. 189.).

II./F.9. A Szent László-forrás gyógyerejű/különleges tulajdonságú

9.1. A víz a forrásfakasztás által gyógyerejű

9.2. A víz gyógyerejű, mert Szent László megfürdött benne

9.3. A víz gyógyerejű, mert Szent László a kezét megmosta benne

9.4. A víz különleges, mert a lovát abból itatta

9.5. A forrás vizének funkciói

5.1. Emberek betegségeinek gyógyítására alkalmas

5.2. Állatok gyógyítására jó

5.3. Rontáselhárításra használják

[~ Csodás gyógyulások: V./H.]

5. MEGJEGYZÉSEK A KATALÓGUSTERVEZETHEZ

1. A katalógus római számokkal jelölt legnagyobb egységei a főbb témacsoportokat jelölik, melyek külön-külön kötetben lesznek közreadva. Összesen tehát 10 kötetből fog állni a katalógus (némiképp a Magyar Népmese Katalógus mintájára), melyből a II–III. kötet (a magyar mondaanyag belüli számbeli súlya, jelentősége okán) ugyanazon témacsoportot, a *Hősök* hagyománykörét öleli majd fel, míg a X. kötet a főbb típusok és motívumok egyfajta összesítése, áttekintése lenne – részben Stith THOMPSON rendszerébe illeszthetően.

2. E X. kötet mint – jobbára – motívummutató alfabetikus sorrendben venné sorra a történeti mondákban szereplő főbb folklórelemeket, jellemzően csak azokat, amelyek a magyar anyagban hangsúlyosan vannak jelen, illet-

ve két vagy több témacsoportban is kimutathatók. Természetesen a nemzetközileg elterjedt típusok is itt mutatkoznak meg a legplasztikusabban, s ahol indokolt, a *Motif-Index* analóg kapcsolódásain kívül az AaTh és az MNK típusszámait is jelezni.

3. A katalogizálás során összhangot kell teremteni a különféle kötetek között; az átfogó típus- és motívummutatón túl ezt a célt szolgálják azok a belső utalások, melyek jelzik majd, hogy egy-egy motívum vagy típuscsoport több helyre is besorolható.
4. A belső utalások kapcsán általános szabály, hogy lehetőleg el kell kerülni a párhuzamosságokat, ismétlődéseket, mindazonáltal néhány esetben előfordulhat, hogy egy-egy adott jelenség megjelenését több helyütt is részletesen kifejtem (azok hangsúlyos helyi értéke miatt), miáltal ugyan más-más szereplők, események kapcsán kétszer is leíratatik majd ugyanaz, ám mindez a könnyebb használhatóság céljait szolgálja, hiszen a mondaanyag sokszínű jellege ezáltal még inkább kidomborodhat (mint például egy szobor esetében, ha több oldalról is megvizsgáljuk).
5. Egyes témacsoportok esetében (*Hősök, Háborúk, Betyármondák, Kincsmondák*) belső, áttekintő típus- és motívummutatókat is szükséges lesz felállítani, hiszen a rendszerezendő anyag jellege – kivált a hősök témaköre és a vele rokon betyármondák esetében – megkívánja, hogy mind a témakör általános jellegzetességei, mind az egyes szuverén mondakörök egyformán megítélhetőek, áttekinthetőek, megismerhetőek legyenek.
6. A fentiekben felvázolt mondakatalógus adatbázisa természetesen nem szűkíthető le a csakis folkloristák által gyűjtött vagy a magnószalagok által mintegy hitelesített folkloriszövegekre, noha a képzett folklorista általi „hitelesítés” minden szöveg esetében szükséges. Meggyőződésem ugyanis, hogy a magyar történelmi és helyi mondák vizsgálata – és kivált rendszerbe foglalása – az ortodox módon értelmezett néprajzi határok helyett a magyar szakrális, történelmi és művelődéstörténelmi hagyományok keretein belül lehet igazán sikeres.
7. Az előző pontban jelzett tág merítési horizont ugyanakkor több félnépi vagy félnépinek mondott szövegcsoporthoz is csak nagyon indokolt esetben foglalhat magában. Ilyen azon szerelmi tárgyú regék sokasága, amelyek verses vagy prózai formában át- meg áthatják a 19. századi magyar néprajzi irodalmat, noha egy-egy motívumot leszámítva a folklorhoz vajmi kevés közük van. Hasonló a probléma a különféle ponyvanyomtatványok többségével is: míg azonban a történelmi tárgyú és a vallásos ponyvák rendszerint csak kiszínezik és tovább írják az orális hagyományból megismert mondaelemeket, a betyárokat megörökítő ponyvafüzetek (kivált az országos hírű betyárokról szólók) teljességgel elszakadnak a népmondák világától: ritka kivételeket leszámítva valójában többnyire anonim szerzőktől származó vadromantikus kisregények és novellák – helyük ezért e mondakatalógus helyett inkább a műfaj elméleti szintézisének lábjegyzetei között van.

8. A szövegek egy bizonyos (elenyésző) részénél szükséges lesz utalni, hivatkozni a katalogizált anyag zömétől eltérő jellegre, eredetre. Például: * folklorizáció, illetve más műveltségi hatás nyoma (krónikairodalom, legenda-költészet, ponyvák hatása); ** nem magyar anyanyelvű adatközlőtől feljegyzett, de a magyar hagyományokkal kapcsolatos monda (lásd a Felvidék, Erdély egyes részeit); *** az adott mondatéma más műfajbeli előfordulása. E lehetséges jelzettek a közölt bibliográfiai adatok után lennének feltüntetve.⁷⁹
9. A magyar mondaanyagban belül legkorábbi réteget képviselő krónikairodalom és legendák szövegei szintén e katalógus keretében rendszerezendők. S ámbár jellegükben, eredetükben zömmel ugyanolyan folkloralkotásoknak tekinthetők, mint a tisztán az orális hagyományból napjainkban gyűjtött szövegek (lásd a szentté avatási eljárásokat és a szentéletrajzok megírását megelőző tanúkihallgatási jegyzőkönyveket), az elkülöníthetőség és könnyebb visszakereshetőség érdekében a jelzett történelmi, illetve legenda hagyományokra nem a szövegkiadások oldalszámait, hanem a (latin) szövegek logikai rendje, tematikai beosztása szerint hivatkozom (lásd még az FFC tervezett kötetét).
10. Eldöntendő kérdés, hogy a magyar szentek és más, kegyes hagyományokkal övezett történelmi személyek mondái a *Hősök* vagy a *Legendák* témacsoportba kerüljenek-e. Mindkét megoldás mellett szólnak ugyanis érvek. Mindent egybevetve a tervezetben is közölt beosztás látszik a legszerencsésebbnek, azaz a *Hősök* között külön egységként mindössze Szent István, Szent Imre, és Szent László hagyományköre kapna helyet, míg az Árpád-ház női szentjei (Erzsébet, Margit, Kinga, Tőssi Erzsébet), valamint a zobori remeték, Gellért püspök, Boldog Ilona, Csáki Móric, Kapisztráni János, Remete Szent Pál stb.) csodái, legendái alpontokként szerepelnének, majd pedig – noha történelmi személyek – a *Legendák* megfelelő részében (*Szentéletrajz emberek*) kizárólag tematikailag rendszerezett, összevont egységekben. Az ismétlődés oka, hogy e két blokk számottevően különbözik egymástól: míg István és László legendáiban a történelmi szerep dominál, ez utóbbi csoport alakjainak hagyományait szinte kizárólagosan a vallásos jelleg határozza meg (lásd a csodás gyógyítások, csodás gyógyulások eseteit).
11. Megkerülhetetlen, hogy a történelmi tárgyú narratívák sorában helyet kapjanak majd az alig vagy csak részben folklorizálódott szövegek is, mint-hogy azok a történelmi emlékezet szerves részei, sőt nemritkán alappillérei. E szövegek mondakatalógusba illesztése azonban inkább csak a motívumok szintjén lehetséges, s mindössze néhány lokalizált témacsoportban lesz szükséges külön egységként megjeleníteni azokat. Számos esetben az adott folklorjelenségnek a nyelvterület egészén való általános elterjedése és

⁷⁹ A hitelesség mértékére történő hivatkozás fontosságára már DOBOS Ilona is utalt (1970. 108.) – igaz, ő némiképp más megoldást javasolt.

ismertsége ugyan a részletes annotációt is szükségtelenné teszi, a rövid szűzség és leíró címek viszont értelemszerűen a különféle „költőietlen” történelmi emlékek esetében sem nélkülözhetők. A történelmi emlékezet legújabb rétege (lásd: második világháborús frontélmények, hadifogság, a kollektívizálás viszonyai stb.) szintén csak jelzésszerűen katalogizálendő, lehetőséget nyújtva ugyanakkor e témakörökben is majdani továbbgondolásra, illetve alpontok későbbi beillesztésére.

12. A bűn és bűnhődés típusú mondák esetében komoly dilemmaként merült fel, hogy a szövegeket az elkövetett bűn vagy a büntetés módja szerint rendszerezzük-e. A szóba jöhető folklórányagot áttekintve kiderült, hogy bármely kizárólagos választás féloldalas katalogizálást eredményezne, ezért e témacsoporton belül a két fő jellemző ötvözete a célszerű megoldás, a felmerülő tartalmi-tematikai átmenetek, motívumegyezések pedig belső utalásokkal lesznek feloldva.
13. Megoldandó kérdés, hogy az egyes hagyománykörökön belül miként szükséges jelezni azokat a mondákat, melyek ugyan általános típust, motívumot testesítenek meg, ám egyben konkrét földrajzi helyhez is kötődnek (tehát az adott esetben akár kétszeresen is helyi mondák). Ez már csak azért is fontos lenne, mert a mondák kialakulásának körülményeire, táji kisugárzására is jobban rávilágít, mint a némileg arctalanná és személytelenné színezett egyéb előfordulások. Lásd például a mutatványként közölt Szent László-féle vízfakasztás eseteit, melyek meghatározó része egy-egy konkrét kúthoz, forráshoz kapcsolódik – s azt talán szükségtelen fejtegetni, hogy a mondacsoporthoz belül éppen ezek a szövegek a legelőbbek, legplasztikusabbak, mondhatni a legértékesebbek. Ugyanakkor az ilyen folytonos jelölgetés (a szöveg helyi monda voltára utalva) túlburjánzóvá teheti a katalógust, nehézkessé annak használatát, ezért talán szerencsésebb volna csak a kivételesen indokolt esetekben utalni egy-egy szöveg helyi voltára vagy más konkrét helyhez fűződő kapcsolatára – s inkább mellékelni tematikus térképeken (vagy egy külön mondaatlaszban) ábrázolni a nevezetes, mondaképző góccokká vált helyeket (lásd: Szent László-források a Kárpát-medencében).
14. Megoldandó feladat, eldöntendő kérdés a táji felosztás kijelölése, pontos meghatározása is. Egy ilyen földrajzi tagolás két okból is szükségszerű: egyrészt a mondák elterjedését, előfordulásait könnyebben áttekinthetővé teszi, másrészt némileg lazít a hivatkozott bibliográfiai adatok tömegének monoton láncolatán. E táji felosztás során (tekintve a minden mondára kiterjedő pontos annotációt) nem járható út a népballadaanyag kapcsán VARGYAS Lajos által követett vármegyénkénti beosztás,⁸⁰ hiszen ő csak az előfordulási helyeket jelző településneveket adta meg. Ez a módszer túlzottan is szétaprózná a rendszerezés során hivatkozott mondaanyagot, s egy-

⁸⁰ VARGYAS 1976. II.

ben annak áttekinthetősége ellen hatna, ezért egyelőre 5-6 táji beosztásban gondolkodom (Dunántúl – Felvidék – Alföld – Erdély – Székelyföld és Moldva). Nem eldöntött még, hogy a legkeletibb magyar nyelvterület egy egységet alkosson-e, avagy tagolódjék Moldvára és a Székelyföldre, valamint az egyes nagytájak táji-történelmi tagolása, a határvonalak meghúzása is alapos mérlegelést érdemel (például a Dunántúl nagy valószínűséggel felöleli majd a szlavóniai és szerémségi magyarságon kívül a Csallóközt és a Mátyusföldet is, míg a Felvidék (Felföld) jobbára a valóban a hegyek határolta Nyitra–Léva–Vác–Eger–Sátoraljaújhely-vonaltól északra fekvő területet fogja lefedni).

15. A tipizálás gyakorlata fő vonalakban az alábbi logikai rendet követné: A: A típus/komplex/motívum katalógusszáma. B: A típus/stb. megnevezése. C: Ahol szükséges, a már megjelent katalógusszámokra történő hivatkozás. D: A típus/stb. rövid szűzsévázlata. E: A monda előfordulásainak, táji változatainak felsorolása.⁸¹ Itt: a forrásmegjelölésnél törekedni kell arra, hogy a szöveg visszakereshető legyen az eredeti forrásig. A felsorolás a már jelzett táji megoszlás szerint fog történni, a főbb táji csoportokon belül pedig kronologikus rendben. Ha ugyanazon forrásra visszavezethető többszörös közlésről van szó, 1900-ig általában a szöveg minden előfordulását feltüntetem, a 20. századtól azonban az eredeti forráson kívül mást már csak kivételes esetben. A hivatkozások kapcsán eldöntendő még, hogy a publikált és a kéziratot vegyesen vagy különválasztva ismertessük-e. Ámbár nem papírkímélő megoldás, elvi és a katalógus könnyebb használatát elősegítő gyakorlati okokból a szerzők, gyűjtők nevét teljes névalakban adom majd közre (+ cím, oldalszám – illetve kéziratári, adattári száma, a gyűjtés ideje). Ha a gyűjtés időpontja és a publikáció megjelenése között legalább ötven év eltelt már, mindkét dátumra felhívom a figyelmet (pl.: Reguly Antal, 1994. 18. – 1857). Ha egyazon településről több, rokon értelmű változat is előkerült ugyanazon gyűjtés során, összevont formában jelzem majd azt, pl.: Tornagörgő – 3 (EA 2241, 2247, 2253). Rövidítést a gyakran ismétlődő adattári lelőhelyek, valamint nyelvi kifejezések esetében lesz szükséges használni (pl.: EA = Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára; uo., uő. = ugyanott, ugyanő; gy. = gyűjtése, gyűjtései). A hivatkozások a hiedelemmonda-katalógussal vagy a népmese-katalógussal ellentétben nem egymás alatt, hanem egymást követően, folytatólagosan történének. Végül egy részben technikai momentum: a konkrét szerző nélküli kötetcímek, vala-

⁸¹ A tervezett katalógus természetesen csak akkor érheti el célját, ha a magyar nyelvterület egészéről és hozzávetőlegesen egyenletes eloszlásban dolgoz fel mondaanyagot. Ebben sokat segít, ha egyes tájegységek úgymond teljesen feltérképezettek. Jelenleg ilyenek tekinthető az Őrség, Göcsej, Torna megye, Zoboralja, Fülök vidéke, a Medvesalja, Bihar, Szabolcs, Kalotaszeg, Szilágyság, Gyimes, Közép-Erdély, valamint a Székelyföld egyes részei.

mint a folyóiratcímek eltérő betűtípussal, valamint teljes alakban kiírva kapnak majd helyet a hivatkozások között, míg a hivatkozások a főszöveg-nél értelemszerűen kisebb betűméretben.

16. A katalógus minden egyes kötete *bilingvis* változatban fog elkészülni, az-
zal a különbséggel, hogy az angol nyelvű részben a mondák irodalmi hivat-
kozásai nem szerepelnek, mindössze a főbb tájegységekre lebontott elő-
fordulások száma. (Logikus módon, hiszen nem valószínű, hogy a kataló-
gus nem magyar használót érdekelné, hogy az adott monda mely település-
ről származik, illetve hogy hol jelent meg, mely adattárban lelhető fel – de
ha mégis, a magyar nyelvű verzió típuszámok szerinti megfelelő helyein
azokat is kikereshetik.)
17. A katalógus egyes köteteinek a szerkezetét a következőképpen képzelem
el: A: Rövid bevezető, értelmező tanulmány. B: A mondák rendszerezése –
mindkettő angolul és magyarul. C: Végül az egyes kötetek közölt anyagá-
nak bibliográfiai rövidítéseit feloldó irodalomjegyzék (külön a publikációk,
majd a kéziratok jegyzéke). D: Célszerű lenne minden kötetben elhelyezni
a magyar nyelvterület (Kárpát-medence és Moldva) sematikus térképét,
azon a főbb nagytájak határait és a magyarság szállásterületét egyaránt be-
jelölve, valamint további néhány vázlatos térképet az adott kötetben szerep-
lő legjellemzőbb narratívátípusok/hagyománykörök földrajzi elterjedését
vizuálisan is megjelenítve.
18. A népköltészeti katalógusok elterjedt gyakorlata, hogy általában a rendsze-
rezett anyag illusztrálásaként néhány szöveget is mellékelnek. Ez a Magyar
Történeti és Helyi Mondák Katalógusa esetében is megoldható, félév azon-
ban, hogy ezáltal az egyes kötetek terjedelme igen vaskosra sikeredne, ami
legfőképpen a megjelentetés majdani pénzügyi kihatásait illetően aggályos
(nyomdaköltség, fordítás stb.). Ezért is döntöttem úgy, hogy inkább a kataló-
gus keretein kívül keresem a rendszerezett mondaanyag átfogó jellegű
bemutatásának lehetőségeit. Remélhetőleg 12 kötetben (Magyar Népmon-
dák Tára),⁸² mely sorozat az eredetmagyarázó mondákon és a hiedelem-
mondákon kívül természetesen főként az itt rendszerezett alműfajokra,
mondacsoportokra támaszkodna, az egyes kötetek tematizálásán kívül ab-
ban is, hogy a már kialakított csoportokat s azok alsóbb szintjeit képezné
le, minden jellemző esetben 1-3 tipikus szöveg közzétételével. S ezáltal a
teljes magyar mondaanyag megmutatkozhatna a maga reprezentativitásá-
ban, s egyben viszonylag könnyen áttekinthető, s kézikönyvként, adattár-
ként egyaránt használható lenne. A katalogizálási munkálatok folyamán
kirajzolódó tájtörténeti konzekvenciák pedig térképekre vetítve akár egy
történetimonda-atlasz megalkotását is előrevetíthetik, amely azonban már
valóban nem célja, mindössze szellemi mellékterméke lesz/lehet az itt fel-

⁸² Analógiáihoz lásd: PETZOLDT 1977–1978; 1978.

vázolt rendszerezésnek. Hasonlóképpen, mint az az előtanulmány, amely az
Árpád-házi szentek középkori narratív hagyományainak típus- és motívum-
mutatóját állítja fel, remélhetőleg az FFC-sorozat keretében.

Kétségtelenül nagy kihívást jelentő feladatok a fentiek, sőt a történetimon-
da-katalógus elkészítése a magyar néprajzkutatásban a szövegfolkloristák szá-
mára kifejezetten a legnagyobb szakmai kihívásként jelenik meg. Kevés hozzá
ugyanis a kizárólagos néprajzi műveltség, korántsem mellékesen pedig még
roppant időigényes is.⁸³ Mint az az eddigiekből is látható, a történeti monda egy
rendkívül összetett, minden másnál komplexebb műfaj (alműfaj), de hát, meg-
lehet, éppen ebben rejlik a szépsége.

IRODALOM

AARNE, Antti	BALYS, Jonas
1912 <i>Verzeichnis der finnischen Ursprungssagen und ihrer Varianten</i> . Folklore Fellows Communications 8. Hamina	1936 <i>Lietuviu pasakojamosios taustosakos motyvu katalogas. Motif-Index of Lithuanic Narrative Folk-Lore</i> . Kaunas
1918 <i>Estnische Märchen- und Sagenvarianten</i> . FFC 25. Hamina	BÄRBULESCU, Corneliu
AARNE, Antti–THOMPSON, Stith	1964 <i>Les légendes populaires roumaines</i> . Acta Ethnographica 75–83.
1961 <i>The Types of Folk-Tale. A Classification and Bibliography</i> . FFC 184. Helsinki	BAUSINGER, Herman
ALLEN WOODS, Barbara	1982 <i>A hétköznapi elbeszélések szerkezetei</i> . Folcloristica 7. 17–50.
1959 <i>The Devil in Dog Form: a Partial Type-Index of Devil Legends</i> . Folklore Studies 11. Berkeley–Los Angeles	BERZE NAGY János
ARÄJS, K.–MEDNE, A.	1940 <i>Baranyai magyar néphagyományok I–III</i> . Pécs
1977 <i>Latviešu pasaku tipu rādītājs</i> . Rīga	1957 <i>Magyar népmesetípusok I–II</i> . Pécs
AZZOLINA, David S.	BIHARI Anna
1987 <i>Tale Type and Motif-Indexes: An Annotated Bibliography</i> . New York	1980 <i>Magyar hiedelemmonda katalógus</i> . A Catalogue of Hungarian Folk Belief Legends. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6. Budapest
BALASSA Iván	BOBERG, Inger Margrethe
1963 <i>Karcsai mondák</i> . Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XI. Budapest	1966 <i>Motif-Index of Early Icelandic Literature</i> . Bibliotheca Arnarnag-nacana 27. Copenhagen

⁸³ Az itt felvázolt terveket – tekintve, hogy kivált a gyűjtések, a szövegbázis kiépítése te-
rén már komoly előmunkálatok történtek – 10-12 éven belül tartom megvalósíthatónak.

- BORDMAN, Gerald Martin
1963 *Motif-Index of the English Metrical Romances*. FFC 190. Helsinki
- BRAY, Dorothy Ann
1992 *A List of Motifs in the Lives of the Early Irish Saints*. FFC 252. Helsinki
- BRIGGS, Katharine M.
1971 *A Dictionary of British Folk-Tales 1-2*. Bloomington
- BRILL, Tony
1966 *Principiile clasificării legendelor populare românești*. Revista de Ethnografie și Folclor 259-271.
1967 *Der rumänische Sagenkatalog*. Fabula 9. 293-302.
1981 *Legende populare românești I*. București
- BURDE-SCHNEIDEWIND, Gisela
1964 *Zur Katalogisierung Historischer Volkssagen*. Acta Ethnographica XIII. 27-41.
1966 *Ergebnisse der Zusammenarbeit tschechoslowakischer und deutscher Folkloristen auf dem Gebiet der Sagenkatalogisierung*. In: Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 76-78. Berlin
- BURDE-SCHNEIDEWIND, Gisela-GREVERUS, Ina-Maria
1967 *Deutscher Sagenkatalog. Vorbericht*. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde II. 339-345.
- BUTTERWORTH, Harrison
1955 *Motif-index and Analysis of Early Irish Tales*. Diss. Yale University
- CHILDERS, James Wesley
1995 *Folk Narrative in Religion: Legends of Saint James*. Artes Populares 16-17., 214-221.
- CHRISTIANSEN, Arthur
1925 *Motif et thème. Plan d'un dictionnaire des Motifs de Contes populaires de Légendes et de Fables*. FFC 59. Helsinki
- CHRISTIANSEN, Reider Th.
1958 *The Migratory Legends. A Proposed List of the Norwegian Variants*. FFC 175. Helsinki (Repr. New York, 1977)
- CIRESE, Alberto M.-SERAFINI, Liliana
1975 *Tradizione orali non cantata: primo inventario nazionale per tipi, motivi o argomenti di fiabe, leggende, storie e aneddoti, indovinelli, proverbi, notizie sui modi tradizionali di espressione e di vita ecc., di cui alle registrazioni sul campo promosse dalla Discoteca di stato in tutte la regioni italiane negli 1968-1969 e 1972*. Roma
- CROSS, Tom Peete
1969 *Motif-Index of Early Irish Literature*. Indiana University publ. Folklore Series 7. (1th ed.: Bloomington. 1952) New York
- DÉGH, Linda
1963 *Az International Society for Folk-Narrative Research antwerpeni alakuló ülése. A brüsszeli európai néprajzi konferencia*. Ethnographia 124-128.
1965 *Process of Legend Formation*. In: MEGAS, Georgios A. (ed.): IV. International Congress for Folk-Narrative Research in Athens. Lectures. 77-87. Athens
1995 *Narratives in Society: A Performer-Centered Study of Narration*. FFC 255. Helsinki
2001 *Legend*. Bloomington
- DOBOS, Ilona
1970 *A történeti mondák rendszerezéséről*. Ethnographia 97-112.
1971 *Tarcal története a szóhagyományban*. Budapest
1979 *Helyi monda*. In: Magyar Néprajzi Lexikon 2. 522. Budapest
1988 *Bodrogkeresztúri mesék és mondák*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXII. Budapest
- DÖMÖTÖR Ákos
1992 *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Folklor Archívum 19. Budapest
1995 *Sagenstoffe in der Märchenüberlieferung*. Artes Populares 16-17., 263-270.
- DÖMÖTÖR, Tekla
1964 *A mondakutatók nemzetközi értekezlete Budapesten*. Ethnographia 166-167.
- DUNDES, Alan
1980 *The Hero Pattern and the Life of Jesus*. In: Interpreting Folklore. 223-261. Bloomington
- ELLIS, Bill
1995 *Legend Taxonomy and „The Mysterious Woman in Black”*. Artes Populares 16-17., 288-298.
- FARAGÓ József
1993 *A magyar néballadák táráért*. Ethnographia 157-166.
- FERENCZI Imre
1966 *Történelem, szájhagyomány, mondahagyomány. (Egy magyar népmondakör történeti és társadalmi összefüggései)*. Ethnographia 49-69.
Finlands Svenska Folkdikting II.
1928-1931 Sägner. 1. Kulturhistoriska sägner. 2. Historiska sägner. 3. Mytiska sägner 1. Törtecking över sägentyperna. Mytiska sägner 2. Sägner till typenförteckningen. (ed.: WESSMAN, V. E. V.) Helsingfors
- FRENZEL, Elisabeth
1966 *Stoff-, Motiv-, und Symbolforschung*. Stuttgart
- GAŠPARIKOVÁ, Viera
1988 *A népi próza a múltban és napjainkban*. Folklor és etnográfia 45. Debrecen
1991 *Katalóg slovenskej ľudovej prózy I-II*. Bratislava
- GRANGER, Byrd Howell
1977 *A Motif Index for Lost Mines and Treasures Applied to Redaction of Arizona Legends, and to Lost Mine and Treasure Legends Exterior to Arizona*. FFC 218. Helsinki
- GREVERUS, Ina-Maria
1963 *Thema und Motiv. Zu einem Index der deutschsprachigen Bergmannsage*. In: PEETERS, K. C. (ed.) Tagung der „International Society for Folk-Narrative Research” in Antwerp. 78-85. Antwerpen
1964 *Bericht zu Veröffentlichungs- und Katalogisierungsplänen aus dem Zentralarchiv der Völkserzählung*. Acta Ethnographica, 111-116.
1965 *Thema, Typus und Motiv zur Determination in der Erzählforschung*. In: MEGAS, G. A. (ed.) IV. International Congress for Folk-Narrative Research in Athens. Lectures. 130-139. Athens
- GRIDER, Sylvia
1995 *The Function of Texas Historical Legends*. Artes Populares 16-17., 314-328.
- GRIMM testvérek
1816 *Deutsche Sagen I*. Berlin
1956 *Deutsche Sagen*. München
- HAND, Wayland D.
1963 *Ein Katalog der amerikanischen Sagen*. In: PEETERS, K. C. (ed.) Tagung der „International Society for Folk-Narrative Research” in Antwerp. 43-48. Antwerpen
1964 *Stabile Funktion und variable dramatis personae in der Volkssage*. Acta Ethnographica 49-54.
- HENKEN, Elissa
1986 *Traditions of the Welsh Saints*. London
1995 *The Shaping of History: Narrative Patterns in Welsh Culture*. Artes Populares 16-17., 357-364.
- HLÓSKOVÁ, Haná
1995 *Historical Consciousness and*

- Legend as a Problem of Folklore Studies.* Artes Populares 16–17, 365–372.
- HONKO, Lauri
1965 *On the Functional Analysis of Folk-Beliefs and Narratives about Empirical Supernatural Beings.* In: MEGAS, G. A. (ed.) IV. International Congress for Folk-Narrative Research in Athens. Lectures. 168–173. Athens
- HONTI János
1962 *Megjegyzések a népmondáról.* In: Válogatott tanulmányok. 256–261. Budapest
- HÖTTGES, Valerie
1937 *Typenverzeichnis der deutschen Riesen- und riesischen Teufelsagen.* FFC 122. Helsinki
- IKEDA, Hiroko
A Type and Motif-Index of Japanese Folk-Literature. FFC 209. Helsinki
- ILOMÄKI, Henni
1995 *The Indexing of the Folk Narrative Tradition in the Uralica Database.* Artes Populares 16–17, 380–388.
- JASON, Heda
1989 *Types of Indic Oral Tales.* FFC 242. Helsinki
- JAUHAIANEN, Marjatta
1998 *The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends and Memorates.* FFC 267. Helsinki
- JECH, Jaromir
1964 *Variabilität der Sagen und einige Fragen der Katalogisierung.* Acta Ethnographica 107–110.
- KÁLMÁNY Lajos
1882–1891 *Szeged népe. I–III.* Arad–Szeged
- KELLER, John Esten
1949 *Motif Index of Medieval Spanish Exempla.* Knoxville
- KENNEDY, Philip Houston
1966 *Motif-Index of Medieval French Epics Derived from Anonymus Sources in the Early Twelfth Century.* Diss. University of North Carolina
- KERBELYÉ, Bronislava
1973 *Lietuviu liaudies padavimu katalogas. The Catalogue of Lithuanian Local Folk-Legends.* Vilnius
- 1999 *Lietuviu paasakojamosios tautosakos katalogas. The Catalogue of Lithuanian Narrative Folklore. I. Animal Tales. Fables. Fairy Tales.* Vilnius
- KIRTLEY, Bacil F.
1980 *A Motif-Index of Traditional Polynesian Narratives.* Honolulu
- KLIMOVÁ-PICHNOVÁ, Dagmar
1963 *Připava katalogu českých povestních žamru.* Slovensky Národopis 439–484.
- KÖRNER Tamás
1967 *A magyar hiedelemmondák rendszerezéséhez.* Ethnographia 280–285.
1970. *Mutatvány a készülő magyar hiedelemmonda-katalógusból. B. A halál és a halottak.* Ethnographia 55–87.
- KRSTIĆ, Branislav
1984 *Indeks motive narodnih pesama balkaniskih slovena.* Beograd
- KRZYŻANOWSKI, Julian
1965 *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym. I–II.* Warszawa
- LANDGRAF Ildikó
1993 *A magyar történeti mondakutatás kérdései.* A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 28. Miskolc, 51–54.
- 1995 *A finn és a magyar mondák típusairól.* In: LAHDELMA, Tuomo-MATICSÁK Sándor (szerk.) Hungarologische Beiträge 5. Jyväskylä, 223–232.
- 1998 (szerk.) „Beszéli a világ, hogy mi magyarok...” Magyar történeti mondák. Budapest
- 1999 *Két műfaj határán. Fogalomhasználat és rendszerezési kérdések a magyar mondakutatásban.* In: BENEDEK Katalin–CSONKA TAKÁCS Eszter (szerk.) Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára. Budapest, 407–415.
- LAUGASTE, E.–LIIV, E.–NORMANN, E.
1963 *Muistendid Suurest Tollust ja teistest.* Tallinn
- 1970 *Muistendid Vanapaganast.* Tallinn
- LOORITS, Oskar
1926 *Livische Märchen- und Sagenvarianten.* FFC 66. Helsinki
- MACKAY, Margaret
1995 *Oral Narrative and Community History.* Artes Populares 16–17, 553–560.
- A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850–1870, 1977.* (Szerk.: SÁNDOR István.) Budapest
- MAGYAR Zoltán
1998a *Szent László a magyar néphagyományban.* Budapest
- 1998b *Báthori Endre alakja az erdélyi néphagyományban.* Kolozsvár
- 2000a *Szent István a néphagyományban.* Budapest
- 2000b *Rákóczi a néphagyományban. Rákóczi és a kuruc kor mondavilága.* Budapest
- 2001a *Torna megyei népmondák.* Magyar Népköltészet Tára I. Budapest
- 2001b *Halhatatlan és visszatérő hősök. Egy nemzetközi mondatípus Kárpát-medencei redakciói.* Budapest
- 2002 *A mindentudó fű. Zoborvidéki mondák és hiedelmek.* Duna-szerdahely
- 2003 *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák.* Magyar Népköltészet Tára III. Budapest
- 2004a *A herencsényi mesemondó. Herencsényi mesék, mondák és tréfás népi elbeszélések.* Magyar Népköltészet Tára IV. Budapest
- 2004b *Kalotaszegi népmondák.* Magyar Népköltészet Tára V. Budapest
- MEGAS, Georgios
1964 *Referat über Wesen und Einteilungssystem der griechischen Sagen.* Acta Ethnographica 93–95.
- MÜLLER, Ingeborg–RÖCHRICHT, Lutz
1967 *Deutscher Sagenkatalog X.* In: Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, II. 346–397. Berlin
- NAGY Ilona
1995 *The Catalogue of Hungarian Aetiological Legends.* Artes Populares 16–17, 592–597.
- NÍ DHUIBHNE, Eilís
1983 *Dublin Modern Legends: An Intermediate Type List and Examples.* Béaloideas: The Journal of the Folklore of Ireland Society 51, 55–70.
- NEULAND, Lena
1981 *Motif-Index of Latvian Folktales and Legends.* FFC 229. Helsinki
- O’SÚILLEABHÁIN, Seán
1964 *The Irish Folklore Commission.* Acta Ethnographica 97–98.
- O’SÚILLEABHÁIN, Seán–CHRISTIANSEN, Reider Th.
1963 *The Types of the Irish Folklore.* FFC 188. Helsinki
- PEETERS, Karel C.
1964 *Kartographische Probleme und ein Vorschlag für ein europäisches und onomastisches Begriffe bei der Volkserzählforschung.* Acta Ethnographica, 43–48.
- PETZOLDT, Leander
1978 *Deutsche Volkssagen.* München
- 1989 *Märchen, Mythos, Sage. Beiträge zur Literatur und Volksdichtung.* Marburg
- 1976–1977 (Hrsg.) *Historische Sagen. I–II.* München

- 1992 (Hrsg.) *Folk Narrative and World View. Vorträge des 10. Kongresses der Internationalen Gesellschaft für Volkserzählforschung (ISFNR)*. I–II. Innsbruck
- POLÍVKA, Jiří
1923–1931 *Súpis slovenských rozprávok. I–V. Turčiansky Svätý Martin*
- QVIGSTAD, Just Knud
1925 *Lappische Märchen- und Sagenvarianten*. FFC 60. Helsinki
- RAUSMAA, Pirkko-Liisa
1969 *A Catalogue of Historical and Local Legends in the Folklore Archives of Finnish Literature Society*. Helsinki
- RAUSMAA, Pirkko-Liisa–ROKALA, Kristina
1973 *Catalogues of Finnish Anecdotes and Historical, Local and Religious Legends*. Nordic Institute of Folklore Publications 3. Turku
- ROBE, Stanley Linn
1971 *Problems of a Mexican Legend Index*. Journal of the Folklore Institute 14. 159–167.
- ROMANSKA, Zwetana
1964 *Die bulgarischen Volkssagen und Legenden zustand ihrer Erforschung, Typen und Motive*. Acta Ethnographica, 85–92.
- ROTUNDA, D. P.
1942 *Motif-Index of the Italian Novella in Prose*. Indiana University publ. Folklore Series 2. Bloomington
- SIKALA, Anna-Leena
1990 *Interpreting Oral Narrative*. FFC 245. Helsinki
- SIMONSUURI, Lauri
1961 *Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen*. FFC 182. Helsinki
- 1964 *Über die Klassifizierung der finnischen Sagentradition*. Acta Ethnographica 19–26.
- 1984 *Kotiseundun tarionita*. Jyväskylä
- SINNINGHE, Jaques R. W.
1943 *Katalog der niederländischen Märchen, Ursprungssagen-, Sagen- und Legendenvarianten*. FFC 132. Helsinki
- 1970 *Katalog der Sagen im niederländischen Sprachraum*. Breda
- SIROVÁTKA, Oldřich
1964 *Zur Morphologie der Sage und Sagenkatalogisierung*. Acta Ethnographica 99–106.
- SMITH, Richard E.
1980 *Type-Index and Motif-Index of the Roman de Renard*. Etnologiska institutiones Smaskriftsserie 28. Uppsala
- SOLYMOSSY Sándor
1935 *Monda*. In: A magyarság néprajza. III. 183–255. Budapest
- SZENDREY Zsigmond
1922 *Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok*. Ethnographia 45–64.
- 1923–1927 *Történeti népmondáink*. Ethnographia 1923–1924. 143–149; 1925. 48–53; 1926. 29–35, 78–86, 132–138, 183–187; 1927. 193–198.
- TATUM, Jim C.
2000 *A Motif-Index of Luis Rosado Vega's Mayan Legends*. FFC 271. Helsinki
- THOMPSON, Sith
1944 *Egy típus- és motívumjegyzék célja és jelentősége*. Ethnographia 53–58.
- 1955 *Narrative Motif-Analysis as a Folklore Method*. FFC 161. Helsinki
- 1955–1958 *Motif-Index of Folk-Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval, Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends. I–VI*. Bloomington
- 1961 *The Types of the Folktale*. FFC 184. Helsinki
- TILLHAGEN, Carl-Herman
1963 *Der international Sagenkatalog*. In: PEETERS, K. C. (ed.) Tagung der „International Society for Folk-Narrative Research“ in Antwerp. 37–40. Antwerpen
- 1964 *Was ist eine sage? Eine Definition und ein Vorschlag für ein europäisches Sagensystem*. Acta Ethnographica 9–17.
- TÖRÖK Károly
1872 *Csongrádi gyűjtés*. Magyar Népköltési Gyűjtemény, Pest
- TRENKNER, S.
1958 *The Greek Novella of the Classical Period*. Cambridge
- TUBACH, Frederic C.,
1969 *Index Exemplorum. A Handbook of Mediaeval Religious Tales*. FFC 204. Helsinki
- TURNER, Robert Randolph
1970 *Tennessee Legends: An analysis in Terms of Motifs, Structure and Style*. Diss. George Peabody College for Teachers
- ÜTHER, Hans-Jörg
2004 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. I–III. FFC 284–286. Helsinki
- VARGYAS Lajos
1976 *A magyar népballada és Európa. I–II*. Budapest
- VIRTANEN, Leea
1995 *Moderne Sagen in Finnland*. Artes Populares 16–17, 841–846.
- VOIGT Vilmos
1965 *A mondák műfaji osztályozásának kérdéséhez*. Ethnographia 200–219.
- 1980 *Motívum-index*. In: Magyar Néprajzi Lexikon 3. 648–649. Budapest
- 1993 *Az új magyar népmese-katalógus kérdései*. Ethnographia 167–180.
- VON SYDOW, Carl Wilhelm
1948 *Selected Papers on Folklore*. Copenhagen
- WEHSE, Rainer
1995 *Die 'moderne' Sage in Deutschland*. Artes Populares 16–17, 847–854.
- WESSELSKI, Albert
1934 *Die Formen des volkstümlichen Erzählguts*. In: Die deutsche Volkskunde. I. Berlin

ZOLTÁN MAGYAR

THE PROBLEMS OF CATALOGUING
THE HUNGARIAN HISTORICAL LEGENDS

My study explores the question raised by the cataloguing of one of the most important genres of folk poetry, the folk legend. It surveys the international (mainly European) cataloguing experiments, with particular emphasis laid on the two conferences held on this topic by the International Society for Folk Narrative Research in the 1960s, as well as on the major national catalogues, indexes of types and motifs published since. These are generally restricted to the field of folk legends dealing with folk belief legends, whereas systematization and cataloguing of historical and local legends has largely been neglected by international research.

Due to these circumstances, in part, I attempt to overview the problems of genre (the question of type and motif, transitional genres, spreading) and find valid answers to these, on the basis of corpus of Hungarian legends. My study includes a project for the Archive of Hungarian Historical Legends that may serve as the foundation and object of a future systematization. Such an archive shall include the folk material that can be collected to this day in the Carpathian basin, that is, recent data. Finally, I sketched out a project of a ten-volume catalogue which I intend to complete within the span of ten years (I. Legends of foundation; II. Heroes, historical personalities 1.; III. Heroes, historical personalities 2.; IV. War legends; V. Religious legends; VI. Crime and punishment; VII. Legend on outlaws and bandits; VIII. Legends on treasures; IX. Local legends; X. Index: major legend types and motifs).